

PREDLOG NACIONALNE
STRATEGIJE CIRKULARNE
TRANZICIJE DO 2030. S
AKCIONIM PLANOM 2023-
2024.

Podgorica, decembar 2022.

Sadržaj

1. UVOD	2
1.1. Metodologija izrade Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030.....	5
1.2. Nacionalni strateški okvir	8
1.3. Nacionalni zakonodavni okvir	11
1.4. Međunarodni okvir za cirkularnu ekonomiju	12
2. ANALIZA STANJA	16
2.1. Poljoprivreda.....	17
2.2. Šumarstvo	19
2.3. Građevinarstvo	21
2.4. Turizam.....	22
2.5. Poslovni sektor u Crnoj Gori i koncept zelene ekonomije	25
2.6. Analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i prijatnji (SWOT).....	29
3. VIZIJA RAZVOJA, STRATEŠKI I OPERATIVNI CILJEVI	32
3.1. Unaprijeđene stabilne ponude bezbjedne hrane u skladu sa principima cirkularne ekonomije	33
3.2. Unaprijeđene socijalne, ekološke i ekonomske funkcije šuma i njihove otpornost na negativne uticaje klimatskih promjena, ruralni razvoj i bioekonomiju	33
3.3. Održivo korišćenje prostora i svih resursa u izgradnji objekata.....	34
3.4. Unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja	34
3.5. Unaprijeđena konkurentnost privrede kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti	35
3.6. Stvoreno podsticajno okruženje za cirkularnu tranziciju	35
4. AKCIONI PLAN	37
5. MONITORING, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJA	60
6. FINANSIJSKI OKVIR ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE I AKCIONOG PLANA	63
BIBLIOGRAFIJA	64
LISTA SKRAĆENICA.....	66
ANEKS 1 – IZVJEŠTAJ SA JAVNE RASPRAVE	68
ANEKS 2 – PREDLOZI AKTIVNOSTI OKO KOJIH NIJE POSTIGNUTA SAGLASNOST I KOJE ...	79
JE POTREBNO RAZMOTRITI TOKOM REVIZIJE AKCIONOG PLANA	79

1. UVOD

Kako da se Crna Gora na najbolji način prilagodi na klimatske promjene, razvije otpornost na različite krize kojima smo izloženi, a u isto vrijeme zadrži kompetitivnost svoje ekonomije i osigura kvalitet života svom stanovništvu? Jedan od odgovora je sprovođenje zelene agende i implementacija cirkularne ekonomije.

Uvidjevši da klimatske promjene i degradacija životne sredine postaju sve veća prijetnja za naše zdravlje i kvalitet života, **Evropska unija (EU) je u decembru 2019. godine donijela Zeleni sporazum (Green Deal)**¹ – strategiju za održivu ekonomiju EU. Jedan od ključnih ciljeva Zelenog sporazuma je da Evropa do 2050. godine postane prvi klimatski neutralan kontinent, a kao međukorak je postavljen cilj da se emisije gasova sa efektom staklene bašte smanje za 50% do 2025. godine u poređenju sa 1990. godinom.

Ostvarenje ovog cilja zahtijeva potpunu transformaciju ekonomije, u svim sektorima, počev od procesa proizvodnje, saobraćaja, energetike, poljoprivrede, građevinarstva, javnih nabavki, industrije kao što su čelik, cement, informacione i komunikacione tehnologije, tekstil, hemikalije, itd.

Jedan od važnih elemenata Zelenog sporazuma je **Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju (Circular Economy Action Plan - CEAP)**². Radi se o konceptu koji se duži niz godina razvija i primjenjuje u državama članicama EU, posebno u Holandiji i Njemačkoj, a u posljednje vrijeme i u državama poput Slovenije, Poljske, Slovačke, itd.

Cirkularna ekonomija (CE) je globalni ekonomski narativ utemeljen na održivoj proizvodnji i potrošnji, koji integriše pet stubova održivosti: vrijednost za kupce, ekološki uticaj, kvalitetnu radnu snagu, odgovorno upravljanje i jake zajednice. Svijetu su potrebne ekonomske i društvene promjene kao i inovativan, sistemski pristup korišćenju resursa i redizajn procesa proizvodnje i potrošnje.

Cirkularna ekonomija se stoga sastoji od tri glavna stuba:

- 1) proizvodnja bez otpada i uz minimalno zagađenje³;
- 2) produženje vijeka trajanja proizvoda na cirkularni način, sa naglaskom na cirkularne lance vrijednosti i dizajn;
- 3) svođenje na minimum (ili smanjenje) štete po prirodu.⁴

Na ovaj način se produžava životni ciklus proizvoda. U praksi to podrazumijeva smanjenje otpada na minimum (zero waste). Kada proizvod dostigne kraj svog životnog vijeka, njegovi materijali se mogu dalje koristiti iznova i iznova, stvarajući na taj način dodatnu vrijednost – smanjuju potrebu za eksploatacijom novih resursa; potrošnjom energije i sl.

¹ https://komora.me/wp-content/uploads/2022/07/mapa_puta_crne_gore_ka_cirkularnoj_ekonomiji_-_web_-_single.pdf
https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

² https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/new_circular_economy_action_plan.pdf

³ Ovaj model je baziran na činjenici da ne postoji otpad kao takav. Čak i u procesu proizvodnje „sirovine“ se kroz cirkularni dizajn i ekološke tehnološke procese ponovo vraćaju u proizvodnju.

⁴ Fondacija Ellen MacArthur, „Uvod u cirkularnu ekonomiju“, https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview?gclid=CjwKCAiAs92MBhAXEiwAXTi256GpdAhBVTa6a9UZpzPCF7gKELC6ETRqMeYc6l2d-464VVBo-eNfNB0C4owQAvD_BwE

Crna Gora se Deklaracijom o ekološkoj državi Crnoj Gori iz 1991. godine, ustavnim određenjem i donošenjem Nacionalne strategije održivog razvoja, opredijelila za održivost kao jedan od osnovnih principa svog razvoja. Takođe, opredjeljenje Vlade, kao i budući napori Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma usmjereni su na brendiranje Crne Gore kao ekološke države, što je u direktnoj vezi sa budućim razvojem modela cirkularne ekonomije.

Dodatno, Vlada Crne Gore, kao aktivni činilac procesa koji se odigravaju na nacionalnom i globalnom nivou, čvrsto je opredjeljena da budući ekonomski razvoj mora biti pravičan i zasnovan na dobrom upravljanju, znanju i inovacijama, prožet projektima zelene tranzicije i digitalne ekonomije, čime će se omogućiti uvođenje novih procesa poslovanja i lakše prilagođavanje novim tržišnim okolnostima.

Trenutna kriza koju je izazvao rat u Ukrajini je dodatno usporila i oslabila kako globalnu, tako i crnogorsku privredu, koja je već bila teško pogođena krizom koju je izazvao COVID-19. **Redefinisanje strategije razvoja postaje prioritet i zapravo jedinstvena prilika za dalji ekonomski oporavak i pokretanje ekonomije.** Imajući u vidu navedeno, ova strategija predstavlja svojevrsan odgovor na krizu tako što redefiniše način dosadašnjeg razmišljanja, poslovanja, odnos prema postojećim resursima, a sve sa ciljem obezbjeđivanja kvalitetnog života svih građana i građanki uz zaštitu postojećih resursa, kako prirodnih, tako i ljudskih, i njihovu adekvatnu valorizaciju.

Cilj nije priprema još jednog dokumenta u nizu već da u konsultaciji sa svim relevantnim zainteresovanim stranama, kroz otvoren participativni proces, **kreiramo mehanizme i stvorimo implementacioni alat za dugoročni oporavak i otpornost Crne Gore.** S tim u vezi, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma (MERT) je uz podršku Kancelarije Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) pokrenulo proces izrade **Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. godine s pratećim Akcionim planom za period 2023-2024. godina.**

Izradi ove Strategije je prethodila saradnja sa Privrednom komorom Crne Gore (PKCG) u okviru koje je izrađena **Mapa puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji** (Mapa puta), koja je objavljena u aprilu 2022. godine. Cilj Mape puta je da posluži svim akterima u crnogorskom društvu kako bi se unaprijedio kvalitet njihovog života, motivisali privredni subjekti da integrišu cirkularne poslovne modele koji bi poboljšali kvalitet njihovog rada, proširile i povećale mogućnosti za zapošljavanje i podstakla kulturna evolucija. Osim toga, **cilj je sistemska promjena odnosno podsticanje transformacije u načinu razmišljanja i djelovanja** u pogledu korišćenja resursa, kao i uzrokovanje samoobavezujuće posvećenosti donosioca odluka da prilagode politike koje predlažu, a koje su u skladu sa principima cirkularne ekonomije. Kao jedan od prvih koraka u tom pravcu, Mapa puta definiše izradu Strategije za cirkularnu tranziciju, čiji je cilj da definiše jasnu viziju, strateške i operativne ciljeve i pripadajuće ciljne vrijednosti i prioritete, identifikuje sredstva i pomogne u prevazilaženju postojeće fragmentacije kada su u pitanju postojeće i buduće inicijative na sektorskom nivou.

Nacionalna Strategija cirkularne tranzicije do 2030. će na taj način predstavljati i **odgovor na brojne međunarodne obaveze koje** su definisane UN Agendom održivog razvoja do 2030. godine, Zelenim sporazumom EU, obavezama u okviru pregovaračkog procesa Crne Gore sa Evropskom unijom (EU) i brojnim obavezama definisanim u različitim sektorskim strategijama.

Kao generator privrednog rasta i razvoja mala i srednja preduzeća (MSP) čine važan faktor ka cirkularnoj tranziciji. Ona čine pokretačku snagu u pomaku i promjenama tradicionalnog linearnog načina poslovanja u koncept novog promišljanja, integrisanog održivog i „pametnog“ razvoja. U tom cilju neophodno je pratiti dalji razvoj i dostignuća, prateći nalaze Akta o malim preduzećima (Small Business Act – SBA).

Akt o malim preduzećima (Small Business Act - SBA) predstavlja strateški dokument MSP politike u EU. Ovo je važan alat, razvijen od strane Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (Organization for Economic Cooperation and Development – OECD), koji pomaže kreatorima politike da osmisle i implementiraju politike razvoja sektora malih i srednjih preduzeća i preduzetništva, u cilju daljeg podsticanja konkurentnosti i jačanja njihove otpornosti na buduće šokove.

SBA pruža sveobuhvatan pregled implementacije deset vodećih principa⁵ za izradu i donošenje politike razvoja MSP, postignuti napredak u politikama koje podržavaju MSP i procjene njihove usklađenosti sa dobrim praksama u EU. Identifikuje ranjivosti kojima su izložena mala i srednja preduzeća i daje preporuke za njihovo rješavanje. U kontekstu cirkularne tranzicije, posebno je značajan princip koji se odnosi na omogućavanje malim i srednjim preduzećima da ekološke izazove pretvore u prilike.

Nacionalna Strategija cirkularne tranzicije do 2030. se dodatno naslanja na dva krovna razvojna dokumenta Crne Gore: **Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine** i **Program ekonomskih reformi za period 2022-2024. godina.**

Naime, Programom ekonomskih reformi za period 2022-2024. godina (PER), glavnim dokumentom ekonomske politike Crne Gore koji je Vlada donijela u februaru 2022. godine, definisan je strateški cilj Crne Gore za naredni period, a koji se odnosi na **osmišljavanje i implementaciju digitalno zasnovanog, zelenijeg, snažnijeg i otpornijeg ekonomskog oporavka i rasta, kroz diverzifikaciju ekonomije.**

Programom su definisani glavni ciljevi reformskog paketa koji se odnose na povećanje životnog standarda stanovništva, povećanje zaposlenosti, smanjenje sive ekonomije na tržištu rada i poboljšanje poslovnog i investicionog ambijenta, a kao **glavni pokretači ekonomskog rasta** u narednom srednjoročnom periodu prepoznati su **turistički sektor, energetika, poljoprivredna proizvodnja, prerađivačka industrija i inovaciona djelatnost** zasnovane na ubrzanju digitalizaciji i rastu IT sektora.

⁵ Set od 10 principa, koji prate koncepciju i implementaciju politike na nivou EU i država članica su:

1) Stvoriti okruženje u kome preduzetnici i porodične firme mogu da prosperiraju i u kome se preduzetništvo nagrađuje; 2) Obezbijediti da pošteni preduzetnici koji su doživjeli bankrot brzo dobiju novu priliku; 3) Koncipirati pravila u skladu sa principom „Prvo misli na male“; 4) Postići da državna uprava bude u stanju da odgovori na potrebe MSP; 5) Prilagoditi instrumente javne politike potrebama MSP: olakšati učešće MSP u javnim nabavkama i bolje korišćenje državne pomoći za MSP; 6) Olakšati pristup MSP finansijama i uspostavljanje pravnog i zakonodavnog okruženja podržanog blagovremenim plaćanjem u komercijalnim transakcijama; 7) Pomoći MSP da bolje iskoriste mogućnosti koje nudi Jedinstveno tržište; 8) Promovisati poboljšanje kvaliteta MSP u svim oblicima inovacije; 9) Omogućiti MSP da ekološke izazove pretvore u prilike i 10) Ohrabriti i podržati MSP da iskoriste rast tržišta.

1.1. Metodologija izrade Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030.

Metodologija izrade Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023-2024. godine se oslanja na Uredbu o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata („Sl. list CG“ broj 54/18) i Metodologiju razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata koju je pripremio Generalni sekretarijat Vlade.

Strategija cirkularne tranzicije do 2030. utvrđuje razvojne prioritete, odnosno strateške ciljeve i odgovarajuće operativne ciljeve za postizanje strateških ciljeva u kontekstu cirkularne tranzicije crnogorske ekonomije.

Sastavni dio Strategije čini Akcioni plan za period 2023-2024. godina, u okviru kojeg su svi strateški i operativni ciljevi razvijeni kroz konkretne, pojedinačne aktivnosti, predstavljajući način na koji se sprovede utvrđeni operativni ciljevi u okviru svakog strateškog cilja, nadležne institucije za sprovođenje svake pojedinačne aktivnosti, rok za realizaciju aktivnosti i iznos i izvor sredstava potrebnih za njihovu realizaciju. Dodatno, na nivou operativnih ciljeva su utvrđeni indikatori učinka koji služe za praćenje nivoa implementacije Strategije, dok je za svaku od aktivnosti definisan indikator rezultata kojim se prati ostvarenost svake pojedinačne aktivnosti.

U kreiranju Strategije realizovan je princip usklađenosti. Strategija je pripremljena u skladu sa svim prioritetima i ciljevima krovnih strateških dokumenata Crne Gore, kao i sa ostalim relevantnim strateškim dokumentima, čime se izbjeglo preklapanje aktivnosti ili kontradiktornosti.

Ključna specifičnost procesa izrade ovog dokumenta se ogleda u činjenici da je izradi ovog dokumenta prethodio proces izrade Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, u saradnji UNDP-a i PKCG-a. Radi se o dokumentu koji se bazira na širokom konsultativnom procesu koji je obuhvatio:

- Pregled preko 80 dokumenata (nacionalnih zakona, strategija, politika, istraživanja, izvještaja, itd.);
- Tri radionice tokom 2021. godine sa relevantnim akterima iz različitih sektora (javnog i privatnog), kojima je prisustvovalo preko 60 učesnika;
- Upitnik koji je distribuiran na listu selektovanih preduzeća iz targetiranih privrednih grana, a popunile su ga 84 kompanije i
- Individualni intervju i razgovori su obavljani sa preko 15 aktera iz privrede koji posluju u okviru fokusnih područja i nekoliko aktera iz javnog i akademskog sektora.

Navedene konsultacije su realizovane tokom 2021. godine, a sami dokument je finalizovan i objavljen u aprilu 2022. godine što ga čini izuzetno aktuelnim, posebno u kontekstu pripreme **analize stanja i procjene potencijala za cirkularnu tranziciju crnogorske ekonomije**.

Aktivnosti na pripremi i kreiranju Strategije realizovane su kroz sledeće faze:

- ↳ **Faza I – Radna grupa:** Ključno tijelo za izradu Strategije, u okviru MERT-a, je Radna grupa za promociju i identifikaciju projekata iz oblasti zelene ekonomije, koja je formirana u aprilu 2021. godine u okviru Savjeta za konkurentnost. U martu 2022. godine, na sjednici Savjeta za konkurentnost, radna grupa je preimenovana u Radnu grupu za promociju zelene tranzicije, a

nadležnost je proširena i na definisanje razvojnih politika, unapređenje strateškog i regulatornog okvira u pravcu održive proizvodnje i tranzicije na koncept cirkularne ekonomije. Radnu grupu čine predstavnici relevantnih ministarstava, institucija, poslovnih asocijacija, fondova, međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija. Predstavnici Radne grupe su pružili smjernice u pogledu ključnih aktivnosti za izradu Strategije i Akcionog plana na bazi prioriteta tekućih i planiranih aktivnosti u okviru institucija i organizacija koje zastupaju.

↪ **Faza II - Analitička osnova:** Pored Mape puta, za ovu fazu su korišteni nalazi brojnih istraživanja koja su realizovana u prethodnom periodu na temu zelene/cirkularne ekonomije u Crnoj Gori, krovna razvojna dokumenta, ključne sektorske strategije i nacionalni zakoni, studije, kao i relevantne UN i EU politike u ovoj oblasti, kao i analiza inputa dostavljenih od strane Radne grupe.⁶

↪ **Faza III – Konsultacije** - U procesu kreiranja nacrtu Strategije, organizovan je niz pojedinačnih konsultativnih razgovora i održana je dvodnevna radionica sa predstavnicima svih relevantnih institucija i organizacija koje doprinose razvoju cirkularne ekonomije, u cilju detaljnog sagledavanja polaznih osnova i definisanja strateških i operativnih ciljeva Strategije, kao i ključnih aktivnosti koje je potrebno imati u vidu prilikom izrade Akcionog plana. Svi relevantni inputi su uključeni u nacrt Strategije i Akcionog plana i predstavljaju osnov za naredni krug individualnih i grupnih konsultacija sa predstavnicima relevantnih institucija i organizacija.

↪ **Faza IV - Izrada Nacrta strateškog dokumenta:** U ovoj fazi definisani su strateški i operativni ciljevi i ključne aktivnosti za realizaciju operativnih ciljeva. Nacrt je sadržao i pregled strateškog i zakonodavnog okvira, međunarodnog okvira za cirkularnu ekonomiju, analizu stanja ključnih razvojnih sektora, predlog vizije razvoja i predlog dinamike monitoringa, izvještavanja i evaluacije Strategije u narednom periodu.

↪ **Faza V - Presentacija Nacrta i konsultacije:** Nacrt Strategije sa Akcionim planom je dostavljen Radnoj grupi na komentare i sugestije. Tokom ovog perioda je organizovan i sastanak Radne grupe, kao i dodatne pojedinačne konsultacije, a svi relevantni komentari i sugestije članova/ica su potom integrirani u dokument.

↪ **Faza VI - Javna rasprava:** Nacrt Strategije sa Akcionim planom, u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom, prezentovan je najširoj javnosti i proces javne rasprave trajao je 20 dana (od 14. novembra do 03. decembra 2022. godine) omogućavajući javnosti da dostave komentare i sugestije na nacrt Strategije. U okviru ove faze organizovan je jedan Okrugli sto koji se održao 28. novembra 2022. godine. Sve zainteresovane strane su imale mogućnost da svoje komentare dostave i elektronski. Sve primjedbe i komentari su evidentirani, a relevantne sugestije su ugrađene u finalnu verziju Strategije. Izvještaj sa javne rasprave je dat u Aneksu 1 Strategije.

U okviru Grafika 1 je dat pregled dinamike izrade Strategije za podsticaj cirkularne tranzicije sa Akcionim planom 2023-2024. godine.

⁶ Pregled korištene literature je dat u poglavlju 8. - Bibliografija

Grafik 1 – Dinamika izrade Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023-2024.

1.2. Nacionalni strateški okvir

Koncept cirkularne ekonomije je u nacionalni strateški okvir prvi put uveden kroz **Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine (NSOR)** koju je Vlada donijela u julu 2016. godine. Ovaj krovni razvojni dokument Crne Gore je koncept cirkularne ekonomije postavio kao odgovor na izazove u oblasti upravljanja otpadom, ne samo u pogledu prevencije i smanjenja otpada, već i u dijelu inovacija od početka do kraja lanca vrijednosti. Na taj način je tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji s nultim otpadom postala jedan od preduslova održivog razvoja Crne Gore i poboljšanja resursne efikasnosti, što je posebno naglašeno kroz strateški cilj 4.5. *Unaprijediti upravljanje otpadom primjenom pristupa u okviru cirkularne ekonomije (veza).*

Ovakav pristup je dodatno razrađen kroz **Strategiju pametne specijalizacije Crne Gore 2019-2024. godine (S3)**, koju je Vlada donijela u junu 2019. godine, a u okviru koje je koncept cirkularne ekonomije prepoznat i kao element vizije razvoja Crne Gore i kao reprezentativni program u okviru oblasti *Energija i održiva životna sredina*. Naime, cilj programa je **povećanje upotrebe obnovljivih izvora električne energije i energetske efikasnosti u potrošnji**, sa fokusom na inovativna tehnička rješenja za proizvodnju, distribuciju, optimizaciju i potrošnju električne energije i **jačanje industrijske konkurentnosti Crne Gore** kroz reciklažu industrijskog otpada, odnosno tehnogenih mineralnih sirovina (crveni mulj, leteći pepeo, livačka šljaka i pepeo, flotacijska jalovina i sl.) ekstrakcijom rezidualnih sirovina velike ekonomske vrijednosti i/ili transformacijom u nove materijale prikladne za industrijsku upotrebu. Dodatno, koncept cirkularne ekonomije je posebno razrađen kroz Operativni program za implementaciju S3 za period 2021-2024. s Akcionim planom 2021-2022a (veza operativni cilj 4.5. *Snažnije povezivanje industrijskog razvoja sa S3*).

Industrijskom politikom Crne Gore 2019 - 2023. godine, koju je Vlada donijela u oktobru 2019. godine, prepoznato je da postepeno uvođenje principa cirkularne i niskokarbonske ekonomije predstavlja razvojnu šansu Crne Gore, te da primjena navedenih koncepata u praksi može u značajnoj mjeri doprinijeti daljem razvoju **resursno efikasnije ekonomije i dobrog upravljanja životnom sredinom**. Navedeno je posebno razrađeno kroz operativni cilj 3.5. *Podsticanje razvoja zelene ekonomije (veza).*

Programom ekonomskih reformi za Crnu Goru za period 2022-2024. godina, definisan je niz reformskih mjera koje doprinose realizaciji koncepta cirkularne ekonomije u praksi (održivi zeleni turizam, smanjenje stavljanja u promet i upotrebe laganih plastičnih kesa za nošenje i plastičnih proizvoda za jednokratnu upotrebu i unapređenje poslovnog ambijenta kroz smanjenje poreskog opterećenja na zarade).

Principi cirkularne ekonomije, kao i potreba za uvođenjem koncepta cirkularne ekonomije u sektorske politike, prepoznati su u nizu sektorskih strategija, kao što su: **Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine, Strategija razvoja nacionalnog brenda 2022-2026 sa Akcionim planom za 2022, Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025. godine s Akcionim planom**, itd.

U dokumentu **Mapa puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji**, zaključeno je da strateški dokumenti u Crnoj Gori cirkularnu ekonomiju posmatraju kroz objektiv upravljanja otpadom, fokusirajući se na recikliranje, upravljanje deponijama i prikupljanje otpada. Takođe, zaključeno je da se potrebe za

efikasnošću resursa posmatraju samo kroz energetska efikasnost i energetska aspekt otpada, te da **važni aspekti cirkularne ekonomije, kao što su plava ekonomija, bioekonomija, cirkularni lanci vrijednosti itd. nisu u potpunosti obrađeni u postojećim dokumentima javne politike.**

U nastavku, u okviru Grafika 2, dat je **pregled veze između krovnih strateških dokumenata koje predstavljaju osnov za izradu Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030., kao i sektorskih strategija koje su u određenoj mjeri već integrisale principe cirkularne ekonomije, ali ih je potrebno dodatno razraditi, odnosno onih sektorskih strategija koje je potrebno u narednom periodu da uvedu ovaj koncept.**

Grafik 2 - Koncept cirkularne ekonomije i usklađenost sa krovnim i sektorskim strateškim dokumentima

1.3. Nacionalni zakonodavni okvir

Određeni elementi koncepta cirkularne ekonomije već su sadržani u brojnim važećim zakonima Crne Gore, kao što su: Zakon o upravljanju otpadom („Sl. list CG“ br. 064/11 i 039/16), Zakon o javnim nabavkama („Sl. list CG“ broj 74/19), Zakon o industrijskim emisijama („Sl. list CG“ broj 17/19), Zakon o organskoj proizvodnji („Sl. list CG“ broj 56/13), Zakon o inovacionoj djelatnosti („Sl. list CG“ broj 82/20), Zakon o nacionalnom brendu („Sl. list CG“ br. 37/17 i 146/21), itd.

U nastavku, u okviru Grafika 3, dat je pregled zakonodavnog okvira koji u određenoj mjeri podržava sprovođenje koncepta cirkularne ekonomije.

Analiza postojećeg zakonodavnog okvira, kako u pogledu zakonskih rješenja koja podržavaju primjenu koncepta cirkularne ekonomije u praksi, tako i u pogledu nedostataka odnosno potrebe za izmjenama i dopunama određenih zakona se radi u okviru **posebnog projekta "Podrška malim i srednjim preduzećima u Crnoj Gori"** koji uz podršku EU sprovodi Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma. Ovaj dokument će biti predmet posebnih konsultacija, nakon čega će biti objavljen i dostupan javnosti.

Grafik 3 - Pregled zakonodavnog okvira koji u određenoj mjeri podržava sprovođenje koncepta cirkularne ekonomije

1.4. Međunarodni okvir za cirkularnu ekonomiju⁷

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je u septembru 2015. godine **usvojila Agendu za održivi razvoj do 2030. godine** (Ciljevi održivog razvoja – SDGs), dokument bez presedana koji definiše cjelovit plan za uklanjanje ekstremnog siromaštva, smanjenje nejednakosti i zaštitu planete, uzimajući u obzir različite nivoe nacionalnog razvoja i kapaciteta pojedinačnih zemalja.

Koncept cirkularne ekonomije podržava ostvarivanje napretka u implementaciji Agende do 2030. kroz svoj pristup uspostavljanja ravnoteže između ljudskog, finansijskog i ekološkog kapitala. Zbog toga se **cirkularna ekonomija doživljava kao inspirativan koncept koji doprinosi postizanju ostvarivanju 11 od 17 ciljeva održivog razvoja** (Grafik 4). Shodno tome, Agenda za održivi razvoj predstavlja jedan od ključnih elemenata za sistematski pristup održivom svijenbtu.

Grafik 4 – Ciljevi održivog razvoja

Pariskim sporazumom iz 2015. godine, sporazum u okviru Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC) koji su potpisale sve države, definisan je novi pristup za smanjenje gasova s efektom staklene bašte (GHG) i klimatskih promjena. U skladu s ovim Sporazumom, država potpisnica je dužna da doprinese smanjenju emisije gasova s efektom staklene bašte. Taj doprinos **zahtijeva društvenu i ekonomsku tranziciju na lokalnom nivou** i istovremeno se bavi sa tri ključne teme: nultim zagađenjem, cirkularnom ekonomijom i naučno utemeljenim ograničenjem globalnog zagrijavanja na najviše +1,5°C. Sve ove teme su međusektorski povezane i mogu se realizovati samo sistematskim pristupom, dobrim planiranjem i upravljanjem. Prema tome, tema cirkularne ekonomije je poslije ratifikacije Pariskog sporazuma prepoznata ne samo kao izbor, već i kao nužnost za globalne lidere, tržišta, međunarodne kompanije i donosiocce odluka u cijelom svijetu.

Evropska unija je predvodnik u ostvarenju ciljeva održivog razvoja na razne načine i ima važnu ulogu u tranziciji na održivu i otpornu ekonomiju. EU je 2019. godine predstavila svoju glavnu strategiju za dugoročnu sistemsku promjenu, **Evropski Zeleni sporazum** (European Green Deal – EUGD) do 2050.

⁷ Ovo poglavlje je u velikoj mjeri preuzeto iz Mape puta za cirkularnu ekonomiju Crne Gore, UNDP i PKCG, april 2022. godine

godine. Zeleni sporazum, između ostalog, predstavlja integralni dio Strategije EU u implementaciju UN Agende održivog razvoja do 2030. odnosno Ciljeva održivog razvoja (SDGs). **EUGD ima cilj da pretvori EU u modernu, ekonomski efikasnu i konkurentnu ekonomiju u kojoj nema emisija gasova s efektom staklene bašte do 2050, ekonomski razvoj je odvojen od upotrebe resursa i nijedna osoba ni mjesto neće biti izostavljeno.** Da bi EUGD uspješno postigao svoje ciljeve (klimatska neutralnost, odvajanje rasta, efikasnost resursa i solidarnost), potrebno je postići međusobnu povezanost sektora i dosljednost u sprovođenju javnih politika EU.

Potpisivanjem Sofijske deklaracije o **Zelenoj agendi za Zapadni Balkan** (Green Agenda for Western Balkans – GAWB) u **novembru 2020. godine**, zemlje regiona obavezale su se na niz konkretnih akcija, uključujući uvođenje takse na emisije ugljen-dioksida i tržišnih modela za podsticanje obnovljivih izvora energije, kao i postupno ukidanje subvencija za ugalj. Krajem 2021. godine Savjet za regionalnu saradnju (RCC) je pripremio **Akcioni plan za ispunjavanje obaveza iz Sofijske deklaracije do 2030.** godine. Plan se zasniva na strategijama i ciljevima utvrđenim u EUGD ali prilagođen regionalnim specifičnostima. Predstavlja **58 konkretnih mjera grupisanih u pet stubova:** (1) Uklanjanje zagađenja, (2) Održiva poljoprivreda, (3) Dekarbonizacija, (4) Zaštita prirode i biodiverziteta i (5) Cirkularna ekonomija.

Analiza koju je u septembru 2022. godine pripremila Ministarstvo evropskih poslova je pokazala da je **Crna Gora transponovala i/ili već realizovala preko 45% obaveza koje proizilaze iz GAWB, dok je 28% djelimično transponovano, a 27% je potpuno izostavljeno.** U oblasti cirkularne ekonomije, zaključeno je da je oko 43% obaveza već u potpunosti uključeno u postojeće strateška dokumenta Crne Gore, 14% je već realizovano, 29% je djelimično uključeno, dok je 14% potrebno uključiti.

Važno je istaći da GAWB definiše veliki broj regionalnih obaveza koje zahtijevaju intervenciju koja prevazilazi crnogorske nacionalne okvire, tako da kada se uzmu u obzir samo nacionalne mjere, onda ova analiza pokazuje kako je većina obaveza koje proizilaze iz GAWB već obrađena kroz Akcioni plan za ispunjavanje završnih mjerila u poglavlju 27 – Životna sredina i klimatske promjene, drugim zakonima ili programima (62%), dok većinu preostalih mjera samo treba dodatno ojačati (24%).

Dodatno, **Uredba EU o taksonomiji** koja je stupila na snagu **12. jula 2020. godine** predstavlja **važan faktor u tranziciji ka održivoj ekonomiji.** Svrha taksonomije EU je da prevede klimatske i ekološke ciljeve iz EUGD u **jasne kriterijume za zelene aktivnosti investitora i kompanija.** Ona predstavlja zajednički ekonomski okvir za podršku naporima u finansiranju projekata koji su već održivi ili koji su u tranziciji, čime se sprječava tzv. greenwashing. Budući da je to „živi“ dokument, svrha taksonomije EU kao ekonomskog alata je da aktivnosti investitora uskladi s principima cirkularne ekonomije kao centralne tačke, postavljajući ciljeve značajnog doprinosa, te klimatske i ekološke kriterijume koji moraju biti ispunjeni. Kao takva, **taksonomija cirkularne ekonomije propisuje skup definicija i kriterijuma specifičnih za privredne aktivnosti i sektore koji moraju biti ispoštovani.** Taksonomija postavlja šest ekoloških ciljeva EU kao što su ublažavanje klimatskih promjena, prilagođavanje klimatskim promjenama, održivo korišćenje i zaštita vodenih i morskih resursa, tranzicija ka cirkularnoj ekonomiji, prevencija i kontrola zagađenja, te zaštita i obnova biodiverziteta i ekosistema. Ovi ekološki i održivi ciljevi, kao i pouzdanost i uporedivost informacija o održivosti imaju za cilj da različitim investitorima i svim zainteresovanim akterima omoguće zajednički jezik kako bi podstakli tranziciju i održiva ulaganja.

Jedna od inicijativa koja je proizašla iz EUGD je „**New European Bauhaus**” koja povezuje prioritete EUGD sa prostorima u kojima živimo i poziva građane EU da zajedno razmišljaju i grade održivu i inkluzivnu budućnost. **Cilj inicijative je da spoji nauku, umjetnost i tehnologiju** i poziva dizajnere, arhitekte, inženjere, naučnike, studente, preduzetnike i kreativce da učestvuju u diskusiji o izazovima i rješenjima koja će oblikovati budućnost i stvoriti Novi evropski Bauhaus. Konkretno, inicijativa promovira način na koji održiva inovacija može da ponudi konkretna i vidljiva poboljšanja svakodnevnog načina života, sa fokusom na održivost, estetiku i inkluziju.

EU je u martu 2020. godine usvojila **Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju** (Circular Economy Action Plan – CEAP). CEAP je program usmjeren na budućnost za usklađivanje propisa, pojednostavljenje i sinhronizaciju zakonodavnih aktivnosti. Takve aktivnosti obuhvataju održivu produktivnost, ključne proizvode u lancu vrijednosti, prelazak s otpada na upravljanje resursima – sa manje otpada i većom vrijednošću, praćenje napretka u aktivnostima, kao i brojne akcije za ublažavanje klimatskih promjena, dekarbonizaciju i energetske tranziciju. **CEAP je usklađen sa Evropskom industrijskom strategijom**⁸ i definiše inicijative tokom cijelog životnog ciklusa proizvoda. Program se fokusira na način na koji su proizvodi dizajnirani, promovira procese cirkularne ekonomije, podstiče održivu potrošnju i ima za cilj da obezbijedi da se spriječi nastajanje otpada i da se korišćeni resursi zadrže u ekonomiji EU što je duže moguće. **Četiri ključne teme** Akcionog plana za cirkularnu ekonomiju iz 2020. godine su:

- učiniti da održivi proizvodi postanu standard u EU;
- osnažiti potrošače;
- fokus na životni vijek proizvoda;
- obezbijediti manje otpada.

Evropska platforma relevantnih aktera cirkularne ekonomije (European Circular Economy Stakeholder Platform – ECESP), koju je **2017. godine** osnovao Evropski ekonomski i socijalni komitet (European Economic and Social Committee – EESC) u partnerstvu sa Evropskom komisijom, daje doprinos sprovođenju Akcionog plana za cirkularnu ekonomiju (CEAP). **ECESP daje podršku organizacijama civilnog društva i državnim organima da ubrzaju tranziciju prema cirkularnoj ekonomiji širom Evrope** i to podsticanjem dijaloga, dijeljenjem znanja i razmjenom dobre prakse.

Uporedo sa strateškim mjerama kojima se omogućava tranzicija, EU daje i **finansijski okvir za podršku takvoj tranziciji**:

- Plan ulaganja za održivu Evropu,
- Mehanizam pravedne tranzicije, kojim se obezbjeđuje da niko ne bude zaboravljen,
- Ulaganje u klimatski neutralnu i cirkularnu ekonomiju.

U okviru paketa „Fit for 55”, EU prilagođava klimatske, energetske, zemljišne, saobraćajne i poreske politike smanjenju neto emisija gasova s efektom staklene bašte za najmanje 55% do 2030. godine, u odnosu na nivoe iz 1990. godine, da bi ih uskladila sa zadacima dogovorenim u Evropskom zakonu o klimi. Dakle, u pitanju je paket koji predstavlja sveobuhvatan i međusobno povezan skup propisa čiji je **cilj da se ubrza smanjenje emisija gasova s efektom staklene bašte**. Novi zakonodavni paket obuhvata široku kombinaciju mjera i zadataka čiji je cilj da se spriječi curenje ugljenika i ponude alati za očuvanje i razvoj prirodnih ponora ugljenika.

⁸ COM(2020) 102

Evropska komisija nastavlja da razvija dalje zakonodavne dokumente koji se odnose na cirkularnost, kao što su: Direktiva o ekodizajnu, Tekstilna strategija, Inicijativa za održive proizvode, Cirkularna elektronska inicijativa, i sl.).

2. ANALIZA STANJA

Proces cirkularne tranzicije je složen i zahtijeva integraciju različitih mehanizama i saradnju svih važnih zainteresovanih strana i aktera na različitim nivoima lanca vrijednosti. Cilj koji se želi postići donošenjem odnosno sprovođenjem Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. se ogleda u sljedećih deset prioriteta:

- ☞ Povećanje konkurentnosti crnogorske ekonomije i postizanje održivog rasta;
- ☞ Podsticanje cirkularne tranzicije ključnih ekonomskih sektora;
- ☞ Dugoročni oporavak i jačanje otpornosti na buduće krize;
- ☞ Prilika da se ostvari ustavno opredjeljenje Crne Gore kao ekološke države u praksi;
- ☞ Ambicija da sinergetskim djelovanjem cirkularna i zelena ekonomija zažive kao način privređivanja i svakodnevnog življenja;
- ☞ Otvaranje novih – zelenih radnih mjesta koja podstiču razvoj lokalne zajednice;
- ☞ Očuvanje prirodnih resursa ;
- ☞ Poštovanje standarda zaštite životne sredine odnosno primjena koncepta cirkularne ekonomije u svim fazama poslovanja;
- ☞ Transformacija dosadašnjeg načina razmišljanja i poslovanja;
- ☞ Odgovor Crne Gore na međunarodne zahtjeve.

Polazna osnova za izradu Nacionalne Strategije je Mapa puta za cirkularnu ekonomiju kojom je identifikovano pet područja fokusa za cirkularnu tranziciju, i to: prehrambeni sistem; šumski sistem; izgrađeno okruženje; sektor turizma i sektor proizvodnje. U okviru procesa izrade Strategije, ovih pet područja su dodatno analizirani i razrađeni, s tim da se tokom konsultativnog procesa, koji je sproveden tokom perioda avgust-oktobar 2022. godine, došlo do zaključka **da poljoprivreda, šumarstvo, građevinarstvo i turizam predstavljaju ne samo ključne razvojne sektore crnogorske ekonomije već i prioriteta područja za cirkularnu tranziciju** koji zbog identifikovanih sinergija mogu donijeti sistemske promjene Crnoj Gori.

Sa druge strane, **proizvodnja, zajedno sa tehnološkim razvojem, održivim finansiranjem, energetsom efikasnošću zelenim javnim nabavkama, upravljanjem otpada i edukacijom, predstavljaju horizontalna područja i svojevrsan preduslov za cirkularnu tranziciju crnogorske ekonomije odnosno svakog od četiri razvojna sektora.**

Navedeno je rezultiralo definisanjem pojedinačnih strateških ciljeva za sektore poljoprivrede, šumarstva, građevinarstva i turizma. Dodatno, dva strateška cilja postavljena su horizontalno i obuhvataju upravo teme koje su prepoznate kao zajedničke za sva četiri navedena sektora, i to:

- 🔧 tehnološki razvoj i inovacije;
- 🔧 energetska efikasnost;
- 🔧 zelene javne nabavke;
- 🔧 edukaciju odnosno promociju koncepta cirkularne ekonomije;
- 🔧 upravljanje otpadom; i
- 🔧 predlog za unapređenje sistema koordinacije sprovođenja same Strategije, odnosno koncepta cirkularne ekonomije.

Prerađivački sektor je vrlo značajan za razvoj konkurentnosti privrede na regionalnom i međunarodnom tržištu, a kreatori politika su prepoznali potencijal povećanja konkurentnosti privrede kroz diversifikaciju, inovacije, transfer tehnologije i povećanje resursne efikasnosti, dajući prednost ovim oblastima u nizu

nacionalnih strateških dokumenata. Transformacija crnogorskog prerađivačkog sektora prelaskom sa linearne proizvodnje na cirkularne sisteme vrijednosti mogla bi predstavljati značajnu priliku za postizanje zacrtanih ciljeva.

Mapa puta identifikuje smjer razvoja sektora proizvodnje u Crnoj Gori koji može donijeti cirkularna ekonomija kako bi se povećala konkurentnost, kroz primjenu cirkularnih praksi u proizvodnim procesima i proširenu odgovornost proizvođača. Neke od mogućnosti koje bi doprinjele primjeni koncepta cirkularne ekonomije se odnose na:

- Recikliranje materijala za proizvodnju cirkularnih proizvoda;
- Uvođenje procesa ponovne proizvodnje i obnove u proizvodnu industriju;
- Izbor cirkularnog dizajna i cirkularnih materijala;
- Produženje vijeka trajanja polovnih proizvoda kroz radionice za popravke, centre za ponovnu upotrebu i slične inicijative; i
- Iskorišćavanje otpadnog ulja u saradnji s transportnim sistemom i drugim privrednim granama.

Navedeno se poklapa i sa prioritetnim ekonomskim sektorima koji su definisani i potvrđeni u svim ključnim strateškim dokumentima Vlade Crne Gore, a to su: turizam, energetika (energetska efikasnost), poljoprivredna proizvodnja, prerađivačka industrija i IT sektor (inovativne djelatnosti zasnovane na ubrzanoj digitalizaciji i rastu).

Kriterijumi koji su dodatno primijenjeni za izbor navedenih sektora u okviru Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije su:

- da sektori imaju ekonomski potencijal za povećanje konkurentnosti,
- da postoje preduslovi za primjenu cirkularnih modela poslovanja,
- da razvoj sektora podrazumijeva prevenciju otpada i povećanje energetske efikasnosti, i
- da je moguće postizanje konkretnih rezultata u kratkom vremenskom roku.

U nastavku slijedi pregled stanja u sektorima poljoprivrede, šumarstva, građevinarstva i turizma s fokusom na ključne probleme i potencijale koje ovi sektori imaju u kontekstu primjene koncepta cirkularne ekonomije u praksi.

2.1. Poljoprivreda

Poljoprivreda je jedan od sektora strateškog razvoja u Crnoj Gori. Shodno ključnim strateškim dokumentima, osnovne **prednosti crnogorske poljoprivrede** su: visok kvalitet, očuvanost i plodnost zemljišta, povoljna klima za raznovrsnu proizvodnju, kao i višedecenijska tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom. Dodatne prednosti su raznovrsnost biodiverziteta, zastupljenost autohtonih vrsta i sorti u poljoprivredi i dobri uslovi za organsku proizvodnju. Osim navedenog, **Crna Gora još uvijek raspolaže sa dovoljno radne snage**, koja traži dodatne mogućnosti zapošljavanja, a prisutne su i evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu, kao i evidentne pozitivne promjene u proizvodnom procesu (usvajanje novih tehnologija, uvođenje standarda, itd.).⁹

U okviru UNDP *Studije o politikama i podsticajima za zeleni biznis u Crnoj Gori sa fokusom na poljoprivredu, energetiku i turizam* iz 2020. godine zaključeno je, da se na osnovu ovako prepoznatih

⁹ UNDP Studija o politikama i podsticajima za zeleni biznis u Crnoj Gori sa fokusom na poljoprivredu, energetiku i turizama, 2020. godina

prednosti, otvaraju mogućnosti razvoja poljoprivrede, inicirane ekspanzijom turizma i dodatne tražnje za hranom, povećava se dostupnost državne i EU podrške (naročito za ruralni razvoj), kao i afirmiše tržište organske proizvodnje. Očigledan je potencijal za jačanje lokalne proizvodnje i tržišta, povećanje izvoza konkurentnih proizvoda, uz efikasno korišćenje budžetske podrške, brži tehnološki razvoj i uključivanje mlade radne snage u poljoprivredne aktivnosti.

Dodatno, poljoprivreda posjeduje značajan potencijal za zapošljavanje i ostvarenje prihoda, naročito za najranjiviji dio populacije, prvenstveno na sjeveru države, gdje ne postoji širi izbor alternativnih mogućnosti.

Osnovna ograničenja, a istovremeno i **izazovi** crnogorske poljoprivrede i njenih aktera, se odnose na nizak stepen primjene mehanizacije i novih tehnologija, nezadovoljavajući obim proizvodnje po jedinici gazdinstva (koja su uglavnom mala i usitnjena), kao i u neorganizovanosti i nepostojanju čvrstih oblika povezivanja svih aktera u proizvodnom lancu. Nivo standarda kvaliteta (higijenskih i ekoloških) potrebno je dalje unapređivati, kao i infrastrukturu u pojedinim ruralnim područjima. Na razvoj poljoprivrede negativno utiče i nepovoljna starosna i socijalna struktura u ruralnim područjima, slaba promocija i marketing proizvoda, nedostatak adekvatnih skladišnih kapaciteta, nedovoljna povezanost sa sektorom turizma, nedovoljan stepen primjene dobre poljoprivredne prakse, kao i sezonalni karakter poljoprivredne proizvodnje.

Međutim, sa relevantnim i nespornim prednostima, i pored još uvijek značajnih ograničenja, **crnogorska poljoprivreda ima mnogo prilika odnosno mogućnosti za dalji dinamičan razvoj**. U prethodnom periodu, to se prvenstveno vezivalo za povećanu tražnju, zbog ekonomskog rasta i povećanja prihoda, kao i porast prodaje kroz rastući sektor turizma. Lokalno stanovništvo pokazuje preference prema domaćim proizvodima, a rast životnog standarda treba da poveća tražnju za zaštićenim, kvalitetnim i organskim proizvodima. Jedinstvenost crnogorske tradicije nudi pregršt mogućnosti za zaštitu proizvoda oznakama porijekla (geografske oznake).

Podrška razvoju i sprovođenju agrarne politike realizuje se kroz godišnji Agrobudžet, a Programom ekonomskih reformi za period 2022-2024. godina (PER), u osnovnom makroekonomskom scenariju za period 2022-2024, **rast sektora poljoprivrede u periodu 2022-2024. projektovan je na 8,0 %** i zasnovan je na povećanim ulaganjima, uz značajnu budžetsku podršku ovom sektoru. Očekuje se da će povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača uticati na smanjenje uvoza hrane kroz supstituciju i/ili rast izvoza. Značajan udio ovog sektora u ekonomskoj strukturi reflektovaće domaću usmjerenost ka **većem korišćenju raspoloživog obradivog poljoprivrednog zemljišta i boljeg zadovoljenja domaćih potreba iz sopstvenih resursa**.

U tom kontekstu, PER-om je definisana reformska aktivnost koja se odnosi na *Podršku investicijama u sektoru proizvodnje hrane u cilju jačanja konkurentnosti*, a cilj mjere je obezbjeđivanje stabilnog dohotka poljoprivrednih proizvođača, te održivo iskorišćavanje prirodnih resursa, sa posebnim osvrtom na proizvodnju visokokvalitetnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda koristeći inovativne i tradicionalne metode proizvodnje. Mjera se sastoji iz tri dijela:

- 1) **Podrška investicijama u sektoru primarne poljoprivredne proizvodnje u cilju dostizanja standarda EU** čime se podržava razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje kroz podizanje novih zasada višegodišnjih poljoprivrednih kultura, nabavku specijalizovane mehanizacije

(uključujući traktore), izgradnju i rekonstrukciju objekata za primarnu proizvodnju i objekata za skladištenje primarnih proizvoda, investicija u obnovljive izvore podataka, uvođenje novih tehnologija i inovacija te otvaranja novih tržišnih mogućnosti i unapređenja standarda dobrobiti životinja i zdravlja bilja.

- 2) **Podrška investicijama u sektoru prerade poljoprivrednih i ribljih proizvoda u cilju dostizanja standarda EU** – čime se, takođe, podržava nabavka opreme za preradu, uvođenje novih tehnologija i inovacija te otvaranja novih tržišnih mogućnosti, izgradnja i rekonstrukcija objekata za preradu poljoprivrednih i ribljih proizvoda sa ciljem unapređenja standarda bezbjednosti hrane, kroz postepeno usklađivanje sa EU standardima kvaliteta, te investicija koje za cilj imaju smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu.
- 3) **Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima** – koja je usmjerena na razvoj ruralnog turizma i prerade poljoprivrednih proizvoda na gazdinstvu pružajući podršku izgradnji i rekonstrukciji neophodnih objekata i nabavci opreme, mehanizacije i ostalih sadržaja.

Navedeno strateško opredjeljenje je u skladu sa smjernicama definisanim Mapom puta u kontekstu tranzicije sektora poljoprivrede ka cirkularnoj ekonomiji, a sve u cilju razvoja održive poljoprivrede i prehrambenih lanaca vrijednosti kroz zatvaranje cirkularnih petlji, održivu proizvodnju i pakovanje, te povećanje svijesti krajnjeg potrošača, i to kroz:

- **Proizvodnju organske, lokalne i zdrave hrane s ekološki prihvatljivim praksama;**
- **Valorizaciju tokova biootpada za zatvaranje petlji i proizvodnju obnovljivih đubriva i obnovljive energije i bioloških materijala;**
- **Alternativni programi ambalaže u svrhu smanjenja otpada;**
- **Programa dijeljenja poljoprivredno-prehrambene opreme i vozila.** Prelazak sa vlasništva na dijeljenje je cirkularni put i može se primijeniti na prehrambeni sistem. Programi dijeljenja mogu omogućiti malim proizvođačima i preduzećima da priušte opremu, traktore i druge mašine koji im inače ne bi bili dostupni;
- **Upravljanje vodama** - od korišćenja do ponovne upotrebe i otpornosti;
- **Alternativne poljoprivredne prakse** - nova preduzeća i platforme za saradnju mogu proizaći iz urbane poljoprivrede, što doprinosi smanjenju potrošnje zemljišta, uz povećanje lokalne i održive proizvodnje hrane. Ovo rješenje takođe bi moglo potencijalno poboljšati povezanost između ruralnog i urbanog konteksta uz povećanje otpornosti i održivosti prehrambenih sistema, a uticaće i na nivo svijesti građana i poljoprivrednika u urbanim područjima i
- **Valorizacija degradiranog zemljišta i vodnih tijela.**

2.2. Šumarstvo

Šumarstvo je djelatnost koja je važna za crnogorsku ekonomiju. Naime, u 2021. godini šumarstvo, poljoprivreda i ribarstvo činili su 9.1 % BDP-a zemlje¹⁰, dok su zapošljavali manje od 3% ukupno zaposlenih¹¹. **Trenutno, šume pokrivaju više od polovine ukupnog raspoloživog zemljišta (60% teritorije Crna Gore i dodatnih 9.7% koje pokrivaju neobrasla šumska zemljišta¹²) što je više od prosjeka EU¹³.**

¹⁰ Monstat

¹¹ Mapa puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, april 2022. godina

¹² Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014. – 2023. godina -Nacionalna šumarska strategija

¹³ Mapa puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, april 2022. godine

Ukupna drvna zaliha svih šuma je 133 miliona m³ drveta od čega 104 miliona je u šumama koje su na raspolaganju za korišćenje jer su pristupačne i van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite. Ukupni godišnji prirast u svim šumama iznosi 3,2 miliona kubika, a u privrednim šumama prirast iznosi 2,6 miliona kubika¹⁴.

Veliki **problem crnogorskih šuma** predstavlja to što prema podacima Prve nacionalne inventure šuma (2013) blizu pola površine šuma pokrivaju izdanačke i niske šume (uključujući makije u primorskim oblastima). U posljednjim decenijama površina pod šumama se povećava zbog napuštanja tradicionalne poljoprivrede i pošumljavanja, što svjedoče i statistički podaci sa terena. Takođe, povećava se i udio privatnog vlasništva zbog denacionalizacije i zarastanja privatnih poljoprivrednih zemljišta šumom odnosno spontanog širenja šumske vegetacije na račun poljoprivrednog zemljišta. Nažalost, **podaci o stanju šuma su nepotpuni** jer nisu inventarisane šume u privatnom vlasništvu i nije uspostavljen adekvatan sistem praćenja i kontrole promjena na terenu. Ipak se može ocijeniti da je do sada uglavnom izbjegnuto obešumljavanje većeg obima, iako su određena šumska područja degradirana ili osiromašena neodrživim i/ili nedozvoljenim sječama.¹⁵ **Dodatne probleme predstavljaju sve češći šumski požari i bolesti šuma.**

U strukturi proizvedenih sortimenata dominira tehničko i industrijsko drvo sa prosječnim učešćem od 52%, udio ogrjevnog drveta u ukupnoj posječevoj masi iznosi 30%, dok je udio drvnog otpada nešto ispod 20%. Drvoprerađu karakteriše nizak stepen prerade i nedovoljno korišćenje drvnog otpada (preko 80.000 m³ u 2010. godini). U odnosu na prirast, ovaj je evidentirani obim eksploatacije u granicama održivosti, ali je stvarna posječena drvna masa upitna.

Isto se odnosi i na stvarnu efikasnost eksploatacije, tj. na **efekte sadašnjeg načina korišćenja građe** (veliki obim sječa, a mali udio u BDP-u), kao posljedica nerealne vrijednosti drveta – nije pravedno vrednovana vrijednost drveta).

U skladu sa navedenim, Nacionalnom šumarskom politikom je definisan niz slabosti kada je u pitanju upravljanje šumama, kao što je činjenica da je obim proizvodnje i stepen finalizacije u sektoru drvoprerađe vrlo nizak u poređenju sa količinama drvene mase na tržištu odnosno da se **velika količina tehničkog drveta koristi za ogrjev, a veći dio izvoza se plasira kao sirovina ili rezana građa**. Takođe, ukazano je na problem zastarele opreme, nedovoljni obim investicija u drvnu industriju (stranih investicija uopšte nema), problem malog tržišta drveta u Crnoj Gori i slabe pozicije na međunarodnom tržištu.

Neregistrovane sječe, nepoštovanje koncesionarskih ugovora, nedostatak njege i uzgoja u svim šumama, nedovoljna mreža šumskih puteva odnosno loše stanje i održavanje postojećih puteva, nedostatak i niska motivacija kadrova u šumarstvu i drvnjoj industriji, neadekvatna edukacija, itd. samo su neki od važnih problema sa kojima se ovaj sektor suočava.¹⁶

Navedeno upućuje na zaključak da su **naše šume ugrožene hronično, ali ne i egzistencijalno**. Naime, postoje dovoljne količine drvene mase za sve potrebe bez ugrožavanja održivosti šuma s tim što je potrebno obezbijediti održivost u upravljanju šumskim resursima, diverzifikaciju ruralne ekonomije,

¹⁴ Nacionalna šumarska politika 2014-2023. godine

¹⁵ Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine

¹⁶ Nacionalna šumarska politika 2014-2023. godina

kao i veći stepen finalizacije u drvnoj industriji, brendiranje proizvoda od drveta iz Crne Gore i izvoz finalnih proizvoda, itd. Takođe, važno je istaći da šume pružaju usluge ekosistema koje mogu stvoriti međusektorske sinergije za diversifikaciju ekonomije i prihoda.

Mapom puta definisan je smjer razvoja šumarstva u Crnoj Gori koji se može ostvariti zahvaljujući cirkularnoj ekonomiji u cilju povećanja produktivnosti sirovina, dodate vrijednosti proizvoda i održivog i efikasnog upravljanja resursima kroz

- **Održivo upravljanje šumama,**
- **Cirkularni dizajn,**
- **Zatvaranje petlji i valorizaciju biomase i njenih ostataka** uz podsjećanje da alternativni proizvodi mogu biti drvena ambalaža, ambalaža na biološkoj bazi, tekstil na biološkoj bazi, drveni supstitut za plastiku i plastiku za jednokratnu upotrebu, obnovljivi materijali za građevinarstvo i sl.

2.3. Građevinarstvo

Građevinarstvo predstavlja značajan dio crnogorske ekonomije. Sredinom protekle decenije bio je jedan od sektora s najvećom stopom rasta. U 2008. godini, sektor je činio 6,2% ukupne ekonomije Crne Gore¹⁷, da bi u 2021. godini njegovo učešće bilo 5.1% BDP-a¹⁸. **Značaj građevinarstva ogleda se u tome što ono stimuliše rast u ostalim sektorima**, poput proizvodnje građevinskih materijala, usluga, finansijskog sektora, tržišta nekretnina i sl.

U sektoru građevinarstva **veliki je protok građevinskog materijala i građevinskog otpada**. Sektor građevinarstva je jedan od vodećih sektora globalno u tranziciji na cirkularnu ekonomiju kroz promociju korišćenja eko materijala, inovativnog dizajna, standarda energetske efikasnosti. Kao takav, predstavlja potencijal ekonomskog razvoja i mogućnost usklađivanja sa racionalizacijom upotrebe resursa. Ovaj **sektor je vrlo pogodan za brzo rastuću reciklažnu industriju**, jer se iz građevinskog otpada mogu koristiti resursi koji se već nalaze u opticaju i na taj način uticati na smanjenje stvaranja novih količina građevinskog otpada i smanjiti korišćenje sirovina iz prirode.

Mapom puta definisan je smjer razvoja koji cirkularna ekonomija može donijeti u smislu održive gradnje uz povećanu resursnu efikasnost, korišćenje građevinskog otpada i održivu infrastrukturu koja će olakšati cirkularnu tranziciju u drugim sektorima. U nastavku je dat pregled inicijativa koje je moguće primijeniti:

- **Cirkulacija građevinskog materijala iz građevinskog otpada i otpada od rušenja/rekonstrukcije** - Vrijedan otpad od građenja i rušenja trenutno se odlaže na deponijama ili se njime ne upravlja na odgovarajući način, a istovremeno postoji potreba za građevinskim materijalom za infrastrukturne projekte. Otpad od građenja i rušenja mogao bi se reciklirati i koristiti u novim infrastrukturnim projektima, tako razvijajući cirkularne lance vrijednosti u izgrađenom okruženju. Korišćenjem tih sekundarnih sirovina razvilo bi se lokalno snabdijevanje cirkularnim građevinskim materijalom, čime bi se razvijala lokalna banka materijala.
- **Uvođenje i korišćenje održivih i cirkularnih materijala.**

¹⁷ Strategija razvoja građevinarstva u Crnoj Gori do 2020. godine,

¹⁸ Monstat

- **Izgrađeno okruženje kao stub cirkularne tranzicije za druge sektore i građane** - iako se izgrađeno okruženje tiče preduzeća, građana i vlada, ono ima veliki uticaj na životnu sredinu i životni standard.
- **Ulaganje u postojeće umjesto u nove projekte s podsticajima za upotrebu iskorišćenih ili devastiranih površina** - Sanacija i prenamjena postojećih projekata predstavlja priliku za proširenje proizvodnih industrijskih područja.
- **Multifunkcionalne zgrade i modernizacija za izgrađeno okruženje** - Stare i napuštene zgrade se mogu revitalizovati angažovanjem relevantnih aktera, poreskom politikom i subvencijama. To bi moglo ublažiti pritisak potreba za novogradnjom u Crnoj Gori. Projekti obnove i prenamjene mogu poboljšati postojeće zgrade tako što će ih učiniti višenamjenskim, tako rješavajući više potreba u istom prostoru. Jedna od glavnih prednosti bilo bi smanjenje potrošnje zemljišta i optimizacija već urbanizovanog prostora. U tom kontekstu potencijal za razvoj imaju i zajednički prostori i zakup. Zahvaljujući digitalnom razvoju mogu se pratiti podaci o gradnji, uključujući njihov materijalni sadržaj, i tako se mogu kontrolisati izvorni resursi.

2.4. Turizam

Turizam predstavlja izuzetno važnu komponentu nacionalne ekonomije Crne Gore koja čini 30,8 % BDP-a¹⁹. S obzirom na postojeće potencijale, posebno prirodne, i dosadašnji nivo razvijenosti turističke privrede, kao i stratešku usmjerenost razvoja Crne Gore, **turizam predstavlja jednu od najperspektivnijih djelatnosti i u budućem ekonomskom razvoju Crne Gore**. U prilog tome je i činjenica da iako je turizam bio glavni razlog za recesiju izazvanu COVID-19 pandemijom koju je doživio 2020. godine, on je bio pokretačka snaga oživljavanja ekonomije 2021. i 2022. godine.

Razvoj turizma, kao strateškog prioriteta razvoja Crne Gore, zasniva se na raspoloživim resursima, kao i na činjenici da je **turizam djelatnost koja generiše razvoj drugih, njoj komplementarnih djelatnosti**, kao što su poljoprivreda, građevinarstvo, zaposlenost/otvaranje novih radnih mjesta, podizanje životnog standarda, ulaganje stranog kapitala u infrastrukturu, itd.

Strategijom razvoja turizma 2022-2025. godine s Akcionim planom za 2022. godinu definisani su **ključni problemi u turizmu Crne Gore**, a to su: sezonalnost, regionalna neujednačenost, neadekvatan kvalitet usluge (kadar, kapaciteti) i siva ekonomija. Nedovoljna diverzifikacija turističkog proizvoda, koncentracija turističkih kretanja u Primorskom regionu, depopulacija ruralnih predjela, devastacija prostora odnosno neplanska gradnja, tretman otpadnih voda i divlje deponije, itd. samo su neke od slabosti koje Strategija prepoznaje i adresira.

S druge strane, turizam je prepoznat kao pokretač održivog razvoja, doprinosi ciljevima održivog razvoja, unapređenju kvaliteta života, očuvanju prirode, raznolikosti kulturne baštine i borbi protiv klimatskih promjena. Prepoznato je da je turizam stimulator razvoja drugih privrednih i neprivrednih grana posebno kroz diverzifikaciju proizvoda (ruralni, kulturni, zdravstveni, nautički, sportsko-rekreativni, itd.), a sve veći trend povratka prirodi, zdravih stilova života i potražnje za organskim poljoprivrednim proizvodima je prepoznato kao potencijal za razvoj ovog sektora u budućem periodu.

¹⁹ Podaci istraživanja "World Travel and Tourism Council" (WTTC), 2022

U tom kontekstu, **Strategijom turizma 2022-2025.** godine definisan je jedan strateški cilj i to: *Investicionim ulaganjima i formalizacijom turističkog prometa Crna Gora se afirmiše kao globalno prepoznata turistička destinacija, sa smanjenom sezonalnošću poslovanja, umjerenijim regionalnim disbalansom i prioritizacijom turizma u razvojnim politikama.* Realizacija ovog strateškog cilja podrazumijeva sedam operativnih ciljeva u turizmu, među kojima je posebno potrebno istaći *Unaprijeđen kvalitet diverzifikovanog turističkog proizvoda i Razvoj digitalnih, inovativnih rješenja i novih tehnologija u turizmu.*

U tom kontekstu, PER-om je definisana reformska mjera **Održivi zeleni turizam** koja se odnosi na efikasnije i kvalitetnije uspostavljanje zelene tranzicije turističkog razvoja (unaprijeđenje ponude/usluga). Ova mjera sadrži dvije pod-mjere:

- 1) **Razvoj “zelenih” vrsta smještajnih kapaciteta** – što uključuje stimulisanje dekarbonizacije i uvođenja novih ekološki prihvatljivih tehnologija u ugostiteljskim objektima kroz povoljne namjenske kreditne linije - podrška zelenim investicijama: za izgradnju novih i rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje postojećih hotelskih i drugih smještajnih objekata uz podsticanje: uvođenja novih ekološki prihvatljivih tehnologija i standarda (emisioni standardi koji podrazumijevaju: povećanje energetske efikasnosti, upotrebu obnovljivih izvora energije, toplifikacija, ograničenje upotrebe fosilnih goriva, povećanje zelenih površina, efikasnijeg korišćenja resursa i dr.; implementacija ambijentalnih standarda – očuvanje prirodnih, predionih i kulturnih vrijednosti područja).
- 2) **Diverzifikacija turističkog proizvoda** – što podrazumijeva razvoj diverzifikovanog turističkog proizvoda s akcentom na Sjever: podsticajne mjere i realizacija projektnih aktivnosti iz akcionih planova iz programa razvoja: ruralnog turizma (razvoj i unapređenje ponude – inovativni projekti u ruralnom turizmu, tematske/edukativne staze uz umrežavanje sa panoramskim/pješačkim/biciklističkim/planinskim rutama, sa manje poznatim turističkim atrakcijama i sl.), kulturnog turizma (turistička valorizacija kulturno-istorijskog nasleđa) i zdravstvenog turizma (razvoj inovativnih modela zdravstvenog turizma).

Navedeno strateško opredjeljenje je u skladu sa smjernicama za tranziciju ka cirkularnoj ekonomiji koje su Mapom puta definisane za ovaj sektor. Naime, **akcenat je stavljen na neophodnost prelaska na tzv. kratke lance snabdijevanja, cirkularne razmjene s drugim sektorima i smanjenog negativnog uticaja na životnu sredinu**, a kao posebne mogućnosti koje bi iskoristile pokretače identifikovani su:

- **Agroturizam, ekoturizam i zdravstveni turizam zasnovani na cirkularnim principima** – s akcentom na povezivanje razvojnih inicijativa ovih podsektora sa nacionalnim ciljevima klimatskih promjena i fokusiranjem aktivnosti ne samo na smanjenje potrošnje resursa, nego i na primjenu cirkularnosti i zatvaranja petlji, održivost šireg ekosistema i ekonomske koristi za ljude mogu stvoriti veću dugoročnu vrijednost. Pravilno pozicionirani i uvedeni na transparentan način kako bi se smanjio rizik od zelenog oglašavanja (greenwashing), ovi podsektori cirkularnog turizma mogu biti privlačni i uspješno privući potpuno novi profil posjetilaca u Crnu Goru.
- **Modernizacija turističkih objekata prema efikasnom korišćenju resursa i korišćenju cirkularnih materijala** - izbor cirkularnog dizajna i građevinskih materijala. Naime, cirkularna gradnja ne samo da povećava energetske efikasnost i smanjuje karbonski otisak, već takođe omogućava bolje korišćenje drugih resursa i fleksibilnost prostora (tj. modularne pregrade za

višenamjenske prostorije, zajedničke i višenamjenske zgrade, itd.). Neki cirkularni alati za nadogradnju zgrada mogu uključivati reciklažu sa poboljšanjem otpadnih materijala, korišćenje sekundarnih sirovina, projektovanje za demontažu i prevenciju stvaranja otpada, projektovanje objekata za fleksibilnost i omogućavanje ponovne upotrebe komponenti i proizvoda, digitalizaciju zgrada i sistema za efikasnu upotrebu resursa, itd. Uz veliki broj turističkih objekata u Crnoj Gori, postoji mogućnost da operateri unaprijede svoje kapacitete i ostvare dugoročne uštede uz ublažavanje negativnih uticaja na ljude i životnu sredinu kroz saradnju sa građevinskim sektorom i povezanim dobavljačima.

- **Saradnja sa dobavljačima koji isporučuju cirkularne proizvode** - Uključivanjem zahtjeva za cirkularnim izvorima materijala u svoje postupke nabavke i uvođenjem preferencije za cirkularne proizvode, sektor ima mogućnost da pređe, kao i da utiče na druga preduzeća da pređu na model cirkularne ekonomije. Od eliminacije predmeta za jednokratnu upotrebu, nabavke kvarljivih cirkularnih zaliha kao što su hrana, toaletne potrepštine, tekstil, proizvodi za čišćenje ili trajniji polovni ili renovirani namještaj, oprema i uređaji, ovaj sektor u Crnoj Gori mogao bi da smanji svoj negativan uticaj na životnu sredinu i donese održivije odluke kroz direktnu saradnju i podršku drugih cirkularnih poslova.
- **Produženje vijeka trajanja polovnih proizvoda i materijala za ponovnu upotrebu i programi obnove.**
- **Sektor turizma i održivi lanac vrijednosti hrane.**
- **Programi sertifikacije održivog turizma.**
- **Motivisanje održivog ponašanja turista.**

2.5. Poslovni sektor u Crnoj Gori i koncept zelene ekonomije²⁰

U Crnoj Gori su u prethodnom periodu realizovani brojni projekti čiji je cilj bio **podizanje svijesti predstavnika poslovnog sektora, posebno malih i srednjih preduzeća, o značaju koncepata kao što su zelena ekonomija, cirkularna ekonomija, održiva potrošnja i proizvodnja** i sl. Projekte su uglavnom realizovali relevantna ministarstva, Privredna komora Crne Gore i poslovna udruženja, nevladine organizacije ali je evidentna potreba za kontinuiranom promocijom koncepta u smislu benefita koje donosi MSP, kao i mogućnostima finansiranja investicija za zelenu ekonomiju iz budžetskih izvora, Eko-fonda, Investiciono-razvojnog fonda, međunarodnih organizacija i komercijalnih banaka koje upravljaju međunarodnim kreditnim linijama namijenjenim zelenoj ekonomiji.

U okviru globalne UNDP inicijative Klimatsko obećanje (Climate Promise) urađena je „**Dijagnostička studija o potrebama poslovnog sektora za zeleni oporavak ekonomije**“ koja ima za cilj da utvrdi upoznatost biznis sektora sa ciljevima i mjerama zelene ekonomije, te da definiše preporuke za razvoj zelene ekonomije u Crnoj Gori. Izrada studije pokrenuta je od strane Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma, u saradnji s UNDP-em tokom 2021. godine.

Studija se, između ostalog, zasniva na kvantitativnom istraživanju koje je sprovedeno **na uzorku od 335 kompanija**, koje posluju u centralnom, južnom i sjevernom regionu. Istraživanje je obuhvatilo sektore industrije, turizma i transporta, koji su u skladu sa Klasifikacijom djelatnosti iz 2010. godine, definisani kao: prerađivačka industrija (sektor C), Usluge smještaja i ishrane (sektor I) i Saobraćaj i skladištenje (sektor H). Kada se posmatra veličina kompanije, obuhvaćene su sljedeće kategorije: mikro preduzeća - do 10 zaposlenih; mala preduzeća – od 10 do 49 zaposlenih; srednja preduzeća – od 50 do 249 zaposlenih i velika preduzeća – više od 250 zaposlenih, na nivou reprezentativnog uzorka. U Tabeli 1 je dat pregled strukture ispitanika po regionu, sektoru i veličini kompanije.²¹

REGION	Sektor B - Vađenje ruda i kamena	Sektor C - Prerađivačka industrija	Sektor D - Snabdjevanje električnom energijom gasom, parom i klimatizacija	Sektor E - snabdjevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i slične aktivnosti	Sektor H - Saobraćaj i skladištenje	Sektor I - Usluge smještaja i ishrane	UKUPNO
	INDUSTRIJA			SAOBRAĆAJ	TURIZAM		
Jug	2	23		1	26	84	136
Centar	2	40	3	4	32	48	129
Sjever		27	1		13	29	70
UKUPNO	4	90	4	5	71	161	335
Mikro	1	53	3		53	121	233
Malo	2	31	1	2	13	32	79
Srednje	1	5		2	3	8	19
Veliko		1		1	2		4
UKUPNO	4	90	4	5	71	161	335

Tabela 1. Struktura ispitanika po regionu, sektoru i veličini kompanije

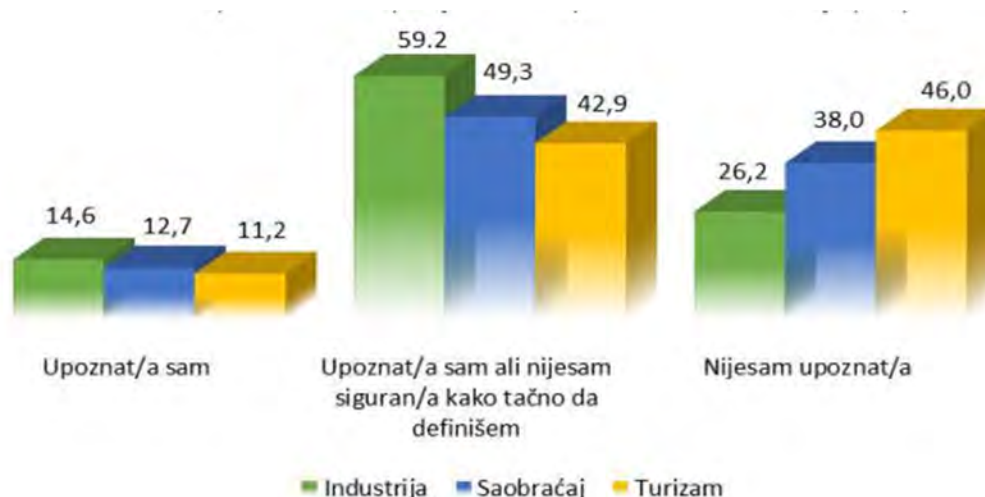
Istraživanje je realizovano upotrebom upitnika koji je sadržao pitanja na temu upoznatosti biznisa sa konceptom zelene ekonomije, postojećim mjerama, finansijskim instrumentima za podršku, dostupnim tehnologijama, te prikupljanja informacija o aktivnostima koje su kompanije do sada preduzele kako bi svoje poslovanje preveli u domen zelenog, spremnosti za investiranje i glavnim izazovima u

²⁰ UNDP, IPER Dijagnostička studija o potrebama poslovnog sektora za zeleni oporavak ekonomije iz 2021. godine

²¹ UNDP, IPER Dijagnostička studija o potrebama poslovnog sektora za zeleni oporavak ekonomije, 2021

sprovedenju “zelenih” investicija. U nastavku su izdvojeni ključni nalazi Studije koji su predstavljali jedan od važnih inputa za izradu Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije, kao i smjernica prilikom definisanja Akcionog plana.

Rezultati istraživanja pokazuju da je **svoga 12,5% od ukupnog broja ispitanih kompanija upoznato sa konceptom zelene ekonomije** i definišu ga kao: „smanjenje rizika za životnu sredinu, ekološke resurse i održivi razvoj“; „poslovanje po pravilima očuvanja životne sredine“; „povećano blagostanje ljudi i društvena jednakost sa umanjnjem rizika po životnu sredinu“; i „obnovljivi izvori energije i održivi razvoj“. Sa druge strane, nešto manje od polovine ispitanih kompanija (49,3%) navelo je da je upoznato sa konceptom zelene ekonomije ali da nisu sigurni kako da ga definišu, dok 38,2% ispitanika nije upoznato sa ovim konceptom. Posmatramo po djelatnostima, najviše upoznatih sa konceptom zelene ekonomije je u industrijskom sektoru (14,6% upoznati, 59,2% upoznati ali nijesu sigurni kako da definišu), dok je najmanje kompanija sa ovim konceptom upoznato u sektoru turizma. Regionalno, sa konceptom zelene ekonomije najviše su upoznati na sjeveru 18,5%, zatim u centralnom regionu 11,6%, i najmanje na jugu 10,3%.

Grafik 5 - Upoznatost kompanija sa konceptom zelene ekonomije (u %) ²²

Dodatno, većina ispitanika smatra da **primjena koncepta zelene ekonomije najviše doprinosi smanjenju zagađenja životne sredine (78,8%)**, zatim prilagođavanju EU regulativama (31,6%) i smanjenju troškova resursa za proizvodnju proizvoda/pružanje usluga (22,4%), dok 9,9% ispitanika nije moglo da procijeni čemu najviše doprinosi primjena koncepta zelene ekonomije.

Kada su u pitanju principi zelene ekonomije, **kompanije su najviše upoznate sa principom očuvanja prirodnih resursa (78,8%)**, zatim principom povećanja kvaliteta života za sve (71,0%), principom veći troškovi za zagađivače životne sredine (62,7%) i principom zaštite biodiverziteta i sprečavanja zagađenja životne sredine (61,5%).

Više od 50% ispitanika smatra da je upoznato sa svim posljedicama ukoliko privreda ne poštuje principe zelene ekonomije odnosno da će, ukoliko privreda ne poštuje principe zelene ekonomije u

²² UNDP, IPER Dijagnostička studija o potrebama poslovnog sektora za zeleni oporavak ekonomije, 2022

svom poslovanju, to najviše negativno uticati na floru i faunu, dovešće do ugroženosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenja vodnih resursa, kao i veće učestalosti ekstremnih vremenskih prilika.

Dodatno, **više od polovine kompanija nije upoznato sa regulativama i planovima EU u cilju oporavka i primjene zelene ekonomije**, kao što su Evropski Zeleni sporazum, Zelena Agenda za Zapadni Balkan i sl, a svega 13,7% kompanija upoznato je sa obavezama koje je Crna Gora postavila u cilju razvoja zelene ekonomije. O ovom pitanju se najčešće informišu putem elektronskih i pisanih medija, skoro polovina (49,0%), dok 44,5% navodi društvene mreže kao glavni izvor informacija. Svega 16,7% kompanija navelo je da im je veoma važno da se više informišu o zelenoj ekonomiji, dok je nešto **više od polovine (51,3%) reklo da bi se više informisalo o zelenoj ekonomiji ukoliko bi prethodno znali da je to važno za razvoj njihove kompanije**. Posmatrano po djelatnostima, najveća zainteresovanost o ovoj temi zastupljena je u industrijskom sektoru, a najmanja u sektoru turizma.

Grafik 6 - Zainteresovanost kompanija da se više informišu o zelenoj ekonomiji (u %)

Da je važno primijeniti koncept zelene ekonomije u svoje poslovanje smatra 44,5% ispitanika; jedna trećina nema jasno izraženo mišljenje o važnosti primjene ovog koncepta, dok 23,9% ispitanika smatra da je to za njihov biznis nevažno.

Nešto više od polovine kompanija (51,9%) smatra da su konkurentniji ukoliko posluju po principima zelene ekonomije (mišljenje najzastupljenije u industrijskom sektoru). Takođe, skoro polovina ispitanika (49,0%) smatra da će se potrošači prije odlučiti za njihov proizvod (uslugu) proizveden (pružen) po principima zelenog poslovanja samo ukoliko nema velikih cjenovnih odstupanja, dok 15,5% ispitanika smatra da će se potrošači prije odlučiti za zelene proizvode/usluge bez obzira na cijenu.

Od ukupnog broja kompanija uključenih u istraživanje, **svega 19 kompanija (5,7%) u potpunosti posluje po principima zelene ekonomije; 53,1% kompanija je navelo da je njihovo poslovanje djelimično prilagođeno zelenoj ekonomiji**, dok 41,2% kompanija još uvijek svoje poslovanje nije počelo da prilagođava principima zelene ekonomije. Najviše kompanija je svoje poslovanje počelo da prilagođava zelenoj ekonomiji iz industrijskog sektora (8,7% u potpunosti; 61,2% djelimično) i turizma (5,6% u potpunosti; 50,3% djelimično) i uglavnom su iz sjevernog regiona (10,0% u potpunosti; 58,6%

djelimično). **Istraživanje je pokazalo da svaka peta kompanija planira kupovinu ili nabavku opreme, mašina i druge zelene tehnologije, i to najviše: solarne kolektore/solarne panele, električna i hibridna vozila i uređaje energetskog razreda A+++.** Više od polovine kompanija (57,9%) navelo je **da bi ih smanjeni troškovi poslovanja motivisali da preuzmu dodatne aktivnosti i investicije kako bi svoje poslovanje prilagodili zelenoj ekonomiji**, te da su glavni izazovi da svoj biznis prilagode zelenoj ekonomiji finansijske prirode (nedostatak sredstava unutar kompanije 46,0%; troškovi su previše visoki 35,9% i poteškoće u obezbjeđivanju sredstava iz izvora van kompanije 33,7%). Sa druge strane, **sa programima i mjerama podrške za zelenu ekonomiju upoznato je svega 20% kompanija**, 10,7% kompanija je apliciralo za neki od programa, a 4,5% kompanija je koristilo neki od programa.

Na osnovu navedenih rezultata istraživanja, Studijom je definisan niz preporuka, među kojima se izdvajaju sljedeće:

- Potrebno je **raditi kontinuirano na promociji značaja zelene ekonomije** - Bolja informisanost kompanija može da se postigne preko objava u medijima, organizacije informativnih dana ili radionica na temu značaja zelene ekonomije za društvo u cjelini, investicija za zelenu ekonomiju i finansijskih mehanizama, partnerstva sa organizacijama civilnog društva i sl. Širenje informacija i pristupa zelene ekonomije može da se poboljša i preko usluga mentorstva, uz prethodno osposobljavanje u oblasti zelene ekonomije za eksperte koji sprovode mentoring;
- Posebnu pažnju treba posvetiti **povećanju obima i kvaliteta ponude usluga i proizvoda zelene ekonomije**;
- Zajedničkim snagama svih zainteresovanih strana (državne institucije, opštine, međunarodne organizacije, nevladin sektor, naučno istraživačke institucije i biznis sektor) **treba da se podigne svijest građana o značaju i kvalitetu zelenih proizvoda i usluga**;
- Neophodno je da **se poveća informisanost kompanija o mogućnostima finansiranja investicija za zelenu ekonomiju** iz budžetskih izvora, Eko-fonda, Investiciono-razvojnog fonda, međunarodnih organizacija i komercijalnih banaka koje upravljaju međunarodnim kreditnim linijama namijenjenim zelenoj ekonomiji.

Imajući u vidu navedeno, a u kontekstu Strategije i Akcionog plana, zaključak je da je važno raditi na razumijevanju zelenih i cirkularnih rješenja u kontekstu jačanja konkurentnosti i stvaranja ušteda. Za preduzeća je vitalno, da u zelenoj i cirkularnoj ekonomiju prepoznaju kratkoročne i dugoročne benefite, koje prelaskom od linearnih do cirkularnih poslovnih modela podstiču. U kontekstu cirkularnih lanaca (ili čak sistema) vrijednosti – za vrijeme COVID krize i danas sa ratom u Ukrajini, postaje očigledno koliko je bitno imati poslovne partnere što bliže sebi, da se može zajedno dogovarati o uslovima saradnje, prilagođavati promjenama i osiguravati kontinuitet proizvodnje. EU je u poslednje tri godine „naučila lekciju“, da je selidba proizvodnje u Kinu i ostale daleke države, rezultirala u velikoj osjetljivosti evropske ekonomije i preduzeća – npr. zaustavila se čak proizvodnja automobila u Njemačkoj zbog nedostatka čipova iz Kine. Isto tako učimo, kako je u sektoru prehrane bitno imati vlastite lance vrijednosti, domaće dobavljače i sl. Crna Gora ima potencijal, koji je opisan u ovom poglavlju i na koji se može osloniti i sa pravim investicijama i povezivanjem u naredih nekoliko godina ojačati.

2.6. Analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnji (SWOT)

Nakon pregleda stanja po sektorima, u nastavku je data tabela - analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnji (SWOT) kako bi se jasnije mapirali problemi ali i mogućnosti za uvođenje cirkularne ekonomije u Crnoj Gori.

Analiza je rezultat širokog konsultativnog procesa koji je organizovan tokom 2021. godine u okviru procesa izrade Mape puta za cirkularnu ekonomiju Crne Gore, kao i desktop istraživanja sektorskih strateških dokumenata koje je sproveo stručni tim.

• SNAGE	• SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none">• Ustavno opredjeljenje Crne Gore kao ekološke države• Prirodni resursi i bogat biodiverzitet• Bogate zalihe pitke vode• Više od 38% poljoprivrednog zemljišta• Preko 60% teritorije pod šumama• Zakonodavni i strateški okvir u dobroj mjeri usklađen sa pravnom tekovinom EU• Status kandidata za članstvo u EU i raspoloživost pretpristupnih fondova• U strateškim dokumentima prepoznat koncept cirkularne ekonomije• Postojeći (i budući) instrumenti finansijske podrške• Nacrt zakona o upravljanju otpadom, čije - usvajanje se očekuje u I kvartalu 2023. godine i definiše zabranu plastičnih proizvoda za jednokratnu upotrebu, uvođenje produžene odgovornosti proizvođača i definiše ciljeve u pogledu stope reciklaže• Međunarodne obaveze koje proizilaze iz UN Agende za održivi razvoj, Pariskog sporazuma, Zelenog sporazuma EU odnosno Zelene agende za Zapadni Balkan, itd.• Započeta dobra saradnja na području cirkularne ekonomije među međunarodnim organizacijama, ministarstvima, poslovnim organizacijama i organizacijama civilnog i društvenog sektora• Mapiran veliki broj sinergija među sektorima kao osnov za diversifikaciju ekonomije	<ul style="list-style-type: none">• Preplaniranost prostora i devastacija• Depopulacija ruralnih predjela• Nekontrolisana upotreba biomase i nekontrolisana sječa šuma• Niska svijest o vrijednosti i bogatstvu prirodnih resursa (naročito na području upravljanja pitkom vodom i šumom)• Snažna zavisnost od uvoza• U postojećim politikama razvoja koncept cirkularne ekonomije posmatra se pretežno kroz upravljanje otpadom• Nedostatak međusektorske saradnje, kao i saradnje i dijaloga između nacionalnih i lokalnih vlasti• Proizvodi niske dodate vrijednosti koji se izvoze• Nedovoljnost podrške lokalnim proizvodima – uključivanje u trgovinske lance, dostupnost, brendiranje• Nizak stepen primjene modernih tehnologija• Zavisnost od uvoza električne energije i fosilnih goriva• Nedostatak infrastrukture za upravljanje otpadom, neuređena i nelegalna odlagališta otpada• Nizak stepen primarne i sekundarne selekcije otpada, a samim tim i stope reciklaže• Mali obim poslovanja i tokovi sekundarnih sirovina• Nizak nivo ekonomske diversifikacije sa koncentracijama u uslugama

- Mapirane konkretne dobre prakse sa različitih sektora – „circular frontrunners“
- Ambicija da sinergetskim djelovanjem cirkularna i zelena ekonomija zažive kao način privređivanja i svakodnevnog življenja
- Kompetencije i znanja potrebna za zelena radna mjesta vezana za adaptaciju, ponovnu upotrebu
- Postojeći uspješni cirkularni poslovni modeli otvoreni za širenje lanca vrijednosti sa uključivanjem lokalnih aktera
- Razvoj edukativnih programa na različitim nivoima edukativne vertikale (od vrtića do univerziteta)

- Poslovne i administrativne barijere u korišćenju otpada jedne industrije kao resursa za drugu industriju
- Nedostatak svijesti i znanja o mogućnostima koje proizlaze iz tranzicije ka cirkularnoj ekonomiji
- Nedostatak komunikacijske podrške za različite stakeholdere – kako približiti „circular lifestyle“
- Nedostatak ljudskih resursa u svim industrijama za punu podršku tranziciji ka cirkularnoj ekonomiji
- Brain drain („odliv mozgova“) – mladi, obrazovani se ne zapošljavaju u Crnoj Gori, već odlaze u inostranstvo

• MOGUĆNOSTI

- Globalni trend „povratka prirodi“ i povećana potražnja za lokalnim proizvodima i organskom hranom;
- Pozicioniranje Crne Gore kao destinacije sa atributima – zelena, prirodna, zdrava, otvorena za „remote working“
- Ekoturizam i usluge ekosistema
- Jačanje konkurentnosti i „resilience“ sa boljim upravljanjem cirkularnih lanca vrijednosti
- Promocija i otvaranje novih, zelenih radnih mjesta
- Smanjenje količine generisanog otpada i bolje korišćenje postojećih otpada sa reciklažom
- Smanjenje zavisnosti od uvoza osnovnih namirnica, energije i sirovina
- Digitalizacija kao podrška zelenoj tranziciji
- Zelene javne nabavke
- Podsticaji za upotrebu iskorišćenih ili devastiranih površina
- Potencijali alternativnih izvora energije prepoznati su zbog visokih cijena električne energije.
- Osiguravanje obaveznog udjela energije iz obnovljivih izvora
- Unapređenje kvaliteta života svih građana i građanki Crne Gore kroz implementaciju cirkularnih modela

• PRIJETNJE

- COVID-19 pandemija i potencijalne nove zdravstvene krize
- Klimatske promjene i prirodne katastrofe na teritoriji Crne Gore
- Presporo prilagođavanje svim aktuelnim krizama i usvajanje mjera za stvaranje stabilne ekonomske (i društvene) situacije u Crnoj Gori
- Kriza izazvana ratom u Ukrajini – energetska kriza i zavisnost od uvoza energije
- Recesija i inflacija
- Presporo uključivanje EU „zelene“ regulative u nacionalne okvire
- Ignorisanje ESG - smanjena atraktivnost Crne Gore za investitore koji prate „sustainable and green finance“
- Prevelika zavisnost od uvoza i presporo jačanje domaćih lanca vrijednosti – smanjenje konkurentnosti
- Imigracije i emigracije – mijenjanje strukture stanovništva
- Staranje populacije i premalo radne snage kompetentne da sprovodi cirkularnu tranziciju u Crnoj Gori
- Rizici i izazovi manipulativnog zelenog marketinga (greenwashing) za odgovorna preduzeća

- Razvoj atraktivnih programa edukacije na svim nivoima – zeleni poslovi, održivi razvoj, cirkularnost – nova znanja i kompetencije, sprečavanje „brain drain“
- Strateško komuniciranje zelenog životnog stila – od lokalne do nacionalne kampanije, uključivanje stakeholdera
- Digitalni i energetske nomadi

Tabela 2. Analiza prednosti, slabosti, mogućnosti i prijetnji (SWOT)

3. VIZIJA RAZVOJA, STRATEŠKI I OPERATIVNI CILJEVI

Strategija odražava čvrsto opredjeljenje Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma da se kreira praktična i realna vizija razvoja cirkularne tranzicije usmjerena na divrezifikaciju i inkluzivni rast privrede.

U nastavku su predstavljeni svi parametri buduće razvoja, kroz viziju, strateške i operativne ciljeve u funkciji ostvarenja politike razvoja.

VIZIJA RAZVOJA 2030.

Crna Gora je međunarodno konkurentna i osigurava kvalitet života svojim građankama i građanima, uspostavljajući progresivnu platformu rasta povoljnu za domaće tržište i preduzeća, bazirajući svoj razvoj na integrisanom, održivom, inkluzivnom i pametnom razvoju.

Na osnovu analize stanja, izazova i definisanih prioriteta u ključnim razvojnim sektorima Crne Gore, sprovedenih konsultacija i dostupnih rezultata istraživanja u pogledu zainteresovanosti odnosno spremnosti crnogorskih preduzeća za zelenu odnosno cirkularnu tranziciju, a imajući u vidu viziju razvoja Crne Gore do 2030. godine, **Nacionalnom Strategijom cirkularne tranzicije do 2030. definisano je šest strateških ciljeva.**

Za svaki od četiri identifikovana prioritetna sektora (poljoprivreda, šumarstvo, građevinarstvo i turizam) je definisan po jedan strateški cilj, dok se **peti i šesti strateški cilj odnose na horizontalne teme** koje predstavljaju svojevrsan preduslov za cirkularnu transformaciju u ključnih četiri sektora. Naime, tokom konsultacija, kao i prilikom objedinjavanja Nacrta akcionog plana, primijećeno je ponavljanje određenih aktivnosti u okviru sva četiri sektora, pa su ove teme i aktivnosti posebno izdvojene (Grafik 7) kako bi se i na ovaj način ukazalo na međuzavisnost sektora kada je u pitanju cirkularna tranzicija i važnost međusektorske saradnje.

Grafik 7 – Struktura strateških ciljeva

Pored konsultacija, kod definisanja ciljeva, korišteni su i inputi iz Mape puta, a u procesu stvaranja strateških ciljeva pojedinačna područja su još konkretnije adresirana. Tokom realizacije Strategije i Akcionog plana se na taj način može pratiti konkretizacija potencijala i ambicija, koje su prepoznate tokom stvaranja Mape puta.

Krajnji efekti koji se žele postići implementacijom Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. su definisani kroz šest strateških ciljeva:

- 1) **Unaprijeđena stabilna ponuda bezbjedne hrane u skladu sa principima cirkularne ekonomije;**
- 2) **Unaprijeđene socijalne, ekološke i ekonomske funkcije šuma i njihove otpornost na negativne uticaje klimatskih promjena, ruralni razvoj i bioekonomiju na bazi jačanja cirkularne ekonomije u šumarstvu i drvoprerađi;**
- 3) **Održivo korišćenje prostora i svih resursa u izgradnji objekata;**
- 4) **Unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja;**
- 5) **Unaprijeđena konkurentnost privrede kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti;**
- 6) **Stvoreno podsticajno okruženje za cirkularnu tranziciju;**

U nastavku je dato kratko obrazloženje za svaki strateški cilj:

3.1. Unaprijeđene stabilne ponude bezbjedne hrane u skladu sa principima cirkularne ekonomije

Proizvodnja hrane može biti unaprijeđena primjenom principa cirkularne ekonomije. Ovo unapređenje podrazumijeva smanjenje zavisnosti od uvoza kroz unapređenje organske proizvodnje, tehnoloških procesa i održivo upravljanje akvakulturom.

U tom kontekstu, za realizaciju ovog strateškog cilja definisana su tri operativna cilja, koja su dalje razrađena kroz Akcioni plan 2023-2024. godine:

- 1) Unapređenje organske proizvodnje;
- 2) Unapređenje tehnoloških procesa;
- 3) Održivo upravljanje akvakulturom.

Za praćenje realizacije operativnih ciljeva, definisani su sljedeći indikatori učinka:

- Broj sertifikovanih organskih proizvođača (Monstat),
- Sertifikovana površina organskih usjeva (u toku konverzije i potpuno konvertovana) i proizvodnja sa potpuno sertifikovane površine (Monstat),
- Sertifikovana organska stoka (Monstat), i
- Uzgoj prema principima CE % (MPŠV).

3.2. Unaprijeđene socijalne, ekološke i ekonomske funkcije šuma i njihove otpornost na negativne uticaje klimatskih promjena, ruralni razvoj i bioekonomiju

Kao jedan od osnovnih preduslova za unapređenje socijalne, ekološke i ekonomske funkcije šuma i njihove otpornosti na negativne uticaje klimatskih promjena, ruralni razvoj i bioekonomiju, neophodno je unaprijediti poznavanje stepena razvoja, implementacije politika i sektorskih strateških dokumenta u ovoj oblasti kako bi se omogućilo donošenje primjenjivih politika u narednom periodu.

Pored izuzetno važne ekološke funkcije, značaj ovog sektora odnosi se i na potencijal dodatne proizvodne vrijednosti, što će svakako imati kao posljedicu pozitivan ekonomski razvoj i povećanje zaposlenosti. Iz tog razloga, u narednom periodu se očekuje i ustanovljavanje eko standarda za ekološki dizajn prema materijalima koji se koriste za preradu drveta, upotrebe energije i ugljeničnog otiska, kao i propisivanje standarda za životni vijek proizvoda, mogućnost opravke i materijale koji se mogu reciklirati.

Za realizaciju ovog strateškog cilja, kao prvi korak u cirkularnoj tranziciji sektora šumarstva, definisan je sljedeći operativni cilj

- 1) Unaprijediti poznavanje stepena razvoja, implementacije i spremnosti politika i sektorskih strateških dokumenta.

Za realizaciju ovog operativnog cilja definisan je indikator učinka - Definisane smjernice za razvoj šumarstva u kontekstu cirkularne ekonomije.

3.3. Održivo korišćenje prostora i svih resursa u izgradnji objekata

Sektor građevinarstva je jedan od vodećih sektora globalno u tranziciji na cirkularnu ekonomiju kroz promociju korišćenja eko materijala, inovativnog dizajna, standarda energetske efikasnosti. Kao takav, predstavlja potencijal ekonomskog razvoja i mogućnost usklađivanja sa racionalizacijom upotrebe resursa. Ovaj sektor je vrlo pogodan za brzo rastuću reciklažnu industriju jer se iz građevinskog otpada mogu koristiti resursi koji se već nalaze u opticaju i na taj način uticati na smanjenje stvaranja novih količina građevinskog otpada i smanjiti korišćenje sirovina iz prirode.

Kao prvi korak u pravcu cirkularne tranzicije ovog sektora, definisan je jedan operativni cilj, i to:

- 1) Unapređenje oblasti građevinarstva i prostornog planiranja u skladu sa principima cirkularne ekonomije.

Za praćenje ovog Operativnog cilja, definisana su sljedeća dva indikatora:

- Broj svih realizovanih zahtjeva (podnijetih i riješenih) kroz online državni informacijski sistem za oblast prostornog planiranja i izgradnje objekata i
- Broj donijetih planskih dokumenata.

3.4. Unaprijeđen razvoj turizma na principima održivog razvoja

Sektor turizma je osnovna privredna grana koja ekonomski doprinosi i koja broji najveću stopu zaposlenosti prema dostupnim podacima za Crnu Goru. Sektor turizma je direktno i indirektno povezan sa drugim privrednim sektorima koji su identifikovani kao prioriteti tranzicije cirkularne ekonomije (sektor hrane, građevinarstva, šumarstva, upravljanja otpadom). U fokusu cirkularne ekonomije je održavanje postojećih vrijednosti resursa i optimizacija materijala kroz unapređenje lanaca vrijednosti. Turistička industrija nije proizvođač ali je korisnik i zbog toga je njen uticaj od značaja. S toga je vrlo pogodan sektor da se implementira tranzicija na cirkularnu ekonomiju kroz promociju potrošačkog izbora održivih proizvoda i pružanju podrške obnove resursa.

U tom kontekstu, za realizaciju ovog strateškog cilja prepoznati su sljedeći operativni ciljevi, koji su dalje razrađeni kroz Akcioni plan 2023-2024. godine:

- 1) Uvedene „zelene“ (ekološki prihvatljive) vrste smještaja;

- 2) Unaprijeđen razvoj „zelenih vrsta usluga“;
- 3) Razvoj posebnih oblika turizma uz implementaciju inovativnih rješenja; i
- 4) Unaprijeđenje infrastrukture i održivog transporta u službi turizma.

Za praćenje navedenih operativnih ciljeva, definisani su sljedeći indikatori:

- Broj dodijeljenih kredita/investicije za izgradnju novih i rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje postojećih hotelskih i drugih smještajnih objekata uz podsticanje uvođenja novih ekološki prihvatljivih tehnologija i standarda,
- Broj novih registrovanih smještaja u skladu sa zelenim principima,
- Broj dodijeljenih eko oznaka za zelene usluge,
- Stepen realizacije AP za razvoj ruralnog turizma,
- Broj (km) uređenih planinskih i biciklističkih staza u okviru Nacionalne mreže planinskih staza, i
- Broj aplikacija za audio-vodiče.

3.5. Unaprijeđena konkurentnost privrede kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti

Prvi od dva horizontalna strateška cilja se odnosi na unapređenje konkurentnosti kroz diverzifikaciju, inovacije i povećanje resursne efikasnosti sa fokusom na tehnološki razvoj i osiguravanje održivog finansiranja, uvođenje mjera energetske efikasnosti u svim razvojnim sektorima i podsticanje cirkularne tranzicije od strane države kroz instrument zelenih javnih nabavki.

Za realizaciju ovog strateškog cilja definisan je jedan operativni cilj, kao prvi korak u cirkularnoj tranziciji turizma crnogorske ekonomije, i to:

- 1) Uspostaviti stabilan sistem i razviti mehanizme finansiranja za primjenu poslovnih modela cirkularne ekonomije.

Za navedeni Operativni cilj, definisani su sljedeći indikatori učinka:

- Broj podržanih preduzetnika/privrednih društava (MERT),
- Broj podržanih mladih i žena (MERT) - od podržanog broja preduzetnika/privrednih društava,
- Broj sertifikovanih eksperata LCA (IRF),
- SBA score za dimenziju 9 (MERT), i
- Broj preduzeća koja vrše energetske preglede zgrada (MKI).

3.6. Stvoreno podsticajno okruženje za cirkularnu tranziciju

Jedan od ključnih preduslova za cirkularnu tranziciju crnogorske ekonomije je podizanje svijesti svih građana i građanki o samom konceptu cirkularne ekonomije, benefetima koje primjena ovog koncepta ima kako u pogledu zaštite životne sredine i unapređenja kvaliteta života, tako i u pogledu unapređenja konkurentnosti ekonomije.

U tom kontekstu, ovaj strateški cilj obuhvata sljedeće operativne ciljeve:

- 1) Jačati kapacitete za primjenu koncepta cirkularne ekonomije i promovisati koncept na svim nivoima i za sve ciljne grupe;
- 2) Unaprijediti upravljanje otpadom primjenom koncepta cirkularne ekonomije; i
- 3) Unaprijeđen mehanizam koordinacije za sprovođenje koncepta CE.

Za praćenje realizacije navedenih operativnih ciljeva, definisani su sljedeći indikatori učinka:

- Broj (univerzitetskih) edukativnih programa sa uključenom tematikom cirkularne ekonomije
- Broj eko osnovnih škola (Zavod za školstvo),
- Broj MSP koje su dobile nagradu za društveno odgovorno poslovanje (PKCG, UPCG i ADP Zid),
- Ukupna količina komunalnog otpada pripremljenog za ponovnu upotrebu ili recikliranje od ukupne količine sakupljenog komunalnog otpada (%), i
- Stepen realizacije Akcionog plana Nacionalne strategije cirkularne tranzicije.

4. AKCIONI PLAN

Strateški cilj 1	UNAPRIJEĐENA STABILNA PONUDE BEZBJEDNE HRANE U SKLADU SA PRINCIPIMA CIRKULARNE EKONOMIJE		
Operativni cilj 1	UNAPREĐENJE ORGANSKE PROIZVODNJE		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj sertifikovanih organskih proizvođača	446 u 2021. godini (Monstat)	35 novoprijavljenih	50 novoprijavljenih
Sertifikovana površina organskih usjeva (u toku konverzije i potpuno konvertovana) i proizvodnja sa potpuno sertifikovane površine (Monstat) ²³		5%	7%
Sertifikovana organska stoka (Monstat)	2669 (Monstat)	3%	5%

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti (EUR)	Izvor finansiranja

²³ Početna vrijednost će biti definisana u saradnji sa Monstatom u I kvartalu 2023. godine

1.1. Realizovati mjere podrške iz Agrobudžeta za podsticanje organske proizvodnje	Stepen realizacije mjera iz Agrobudžeta za 2022. i 2023.	MPŠV	2023.	2024.	900.000 EUR za 2023. i 2024. godinu	Agrobudžet
1.2. Povećati obavezni udio (%) domaćih poljoprivrednih proizvoda u ponudi	Postignut dogovor sa prodajnim lancima/ugovor o saradnji	MPŠV PKCG	2023.	2024.	200.000	Agrobudžet

Operativni cilj 2	UNAPREĐENJE TEHNOLOŠKIH PROCESA		
	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo posljednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj proizvođača koji su uveli inovacije u tehnološki proces (MPŠV) ²⁴		20	30

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 2	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja

²⁴ Početna vrijednost će biti utvrđena u saradnji sa MPŠV tokom I kvartala 2023. godine

1.3. Podstaći primjenu inovativnih tehnologija i praksi u sektoru poljoprivrede, kao i	Broj proizvođača koji je dobio podršku za uvođenje inovacija u proces proizvodnje	MPŠV	2023.	2024.	400.000 ²⁵	Agrobudžet
---	---	------	-------	-------	-----------------------	------------

Operativni cilj 3		ODRŽIVO UPRAVLJANJE AKVAKULTUROM			
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo posljednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.		
Uzgoj prema principima CE % (MPŠV)	60%	70%	80%		

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 3	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
1.4. Unapređenje postojećih uzgajališta (morskih i slatkovodnih)	Broj podržanih uzgajivača za poboljšanje konkurentnosti i efikasnosti sektora akvakulture	MPŠV	II kvartal 2023	IV kvartal 2023.	180.000	Agrobudžet

²⁵ Mjera 2.1. iz Agrobudžeta, iznos se odnosi na dvije godine

1.5. Istraživanje potencijalnih lokacija za uzgoj	Broj lokacija koje su pogodne za uzgoj ²⁶	MPŠV IBM	II kvartal 2023	IV kvartal 2024.	70.000	Agrobudžet
1.6. Uspostavljena laboratorija za mrijest kamenice i proizvodnju mikroalgi	Operativna laboratorija u IBM-u	MPŠV IBM	2019.	IV kvartal 2023.	500.000	Intereg IPA CBC Albanija- Italija- Crna Gora Food 4 Health
1.7. Zaštita geografskog porijekla Bokokotorske mušlje	Proizvod sa oznakom stavljen na tržište	MPŠV IBM	2021.	IV kvartal 2024.	5.000	Intereg IPA CBC Albanija- Italija- Crna Gora Food 4 Health
1.8. Sertifikacija proizvoda organske akvakulture	Uspostavljena procedura za sertiikovanje organske akvakulture	MPŠV IBM Monteorganica	2021.	IV kvartal 2024.	2.000	Intereg IPA CBC Albanija- Italija- Crna Gora Food 4 Health

²⁶ Studija/izvještaj IBM-a

STRATEŠKI CILJ 2	UNAPRIJEĐENE DRUŠTVENE, EKOLOŠKE I EKONOMSKE FUNKCIJE ŠUMA I NJIHOVA OTPORNOST NA NEGATIVNE UTICAJE KLIMATSKIH PROMJENA, RURALNI RAZVOJ I BIOEKONOMIJA		
Operativni cilj 1	Unaprijediti poznavanje stepena razvoja, implementacije i spremnosti politika i sektorskih strateških dokumenta		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Definisane smjernice za razvoj šumarstva u kontekstu cirkularne ekonomije	0	Nacrt Smjernica	Objavljene Smjernice

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
2.1. Analiza postojećih politika i strateških dokumenata u sektoru šumarstva i priprema nultnog stanja u kontekstu politika CE u sektoru šumarstva	Objavljena Analiza	MPŠV	2023.	2024.	15.000	Donacije

2.2. Analiza efekata politika i strateških dokumenata drugih sektora i uticaja na implementaciju politika CE	Objavljena Analiza	MPŠV	2023.	2024.	15.000	Donacije
2.3. Unapređenje zakonodavnog okvira	Donijet podzakonski akt	MPŠV	2024.	2024.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
2.4. Ažurirati inventuru šuma	Objavljeni podaci nacionalne inventure šuma	MPŠV	2023.	2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	Donacije ²⁷

STRATEŠKI CILJ 3	ODRŽIVO KORIŠĆENJE PROSTORA I SVIH RESURSA U IZGRADNJI OBJEKATA		
Operativni cilj 1	Unapređenje oblasti građevinarstva i prostornog planiranja u skladu sa principima cirkularne ekonomije		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj svih realizovanih zahtjeva (podnijetih i riješenih) ²⁸ kroz online državni informacijski sistem za oblast prostornog planiranja i izgradnje objekata		5.000	10.000
Broj donijetih planskih dokumenata ²⁹		10	20

²⁷ Očekuje se odobrenje projekta, nakon čega će biti preciziran iznos sredstava za ovu aktivnost

²⁸ Baza za cijelu Crnu Goru koja se odnosi na broj izdatih UTU, građevinskih dozvola, broj upotrebnih dozvola i odobrenih prijavi građenja dozvole i sl. Početna vrijednost će biti utvrđena u saradnju sa MEPPU tokom I kvartala 2023. godine.

²⁹ Indikator ukazuje na preduslov za investicije, kao i legalizaciju objekata. Početna vrijednost će biti utvrđena u saradnju sa MEPPU tokom I kvartala 2023. godine.

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
3.1. Prostornim planom Crne Gore (PPCG) uvesti preventivne mjere za ublažavanje uticaja na klimatske promjene	Donijet PPCG koji uključuje preventivne mjere za klimatske promjene	MEPPU	2020.	2023.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
3.2. Unaprijeđenje zakonodavnog i poslovnog okvira u kontekstu jačanja kontrolnih mehanizama/inspeksijskih službi u procesu izgradnje objekata	Donijet Zakon kojim se uređuju oblasti planiranja prostora i izgradnje objekata	MEPPU	2022.	II kvartal 2023.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
3.3. Uvođenje obavezne kontrole održavanja objekata u novi zakon o planiranju prostora i izgradnje objekata	Donijet Zakon kojim se uređuju oblasti planiranja prostora i izgradnje objekata	MEPPU	2022.	II kvartal 2023.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
3.4. Izrada i usklađivanje Programa razvoja građevinarstva sa principima cirkularne ekonomije	Usvojen Program	MEPPU	II kvartal 2021	I kvartal 2023	78.650	Budžet MEPPU

STRATEŠKI CILJ 4	UNAPRIJEĐEN RAZVOJ TURIZMA NA PRINCIPIMA ODRŽIVOG RAZVOJA		
Operativni cilj 1	Uvedene „zelene“ (ekološki prihvatljive) vrste smještaja		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj dodijeljenih kredita/investicije za izgradnju novih i rekonstrukciju, adaptaciju, opremanje postojećih hotelskih i drugih smještajnih objekata uz podsticanje uvođenja novih ekološki prihvatljivih tehnologija i standarda ³⁰		3	5
Broj novih registrovanih smještaja u skladu sa zelenim principima		3	5

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završe	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja

³⁰ Emisioni standardi koji podrazumjevaju: povećanje energetske efikasnosti, upotrebu obnovljivih izvora energije, toplifikacija, ograničenje upotrebe fosilnih goriva, povećanje zelenih površina, efikasnijeg korišćenja resursa i dr. Početna vrijednost za oba indikatora učinka će biti utvrđena od strane MERT tokom I kvartala 2023. godine

4.1. Unapređenje zakonodavnog okvira i ažuriranje postojećeg Priručnika za smještajne Kapacitete	Ažurirani Priručnik objavljen na internet stranici Ministarstva	MERT	II kvartal 2023.	IV kvartal 2023.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
4.2. Unapređenje međuresorne saradnje	Broj projektnih aktivnosti sa sektorima građevinarstva, ekologije i poljoprivrede	MERT MEPPU MPŠV	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
4.3. Stvaranje preduslova i kreiranje programa za podršku zelenim investicijama	Broj programa za podršku zelenim investicijama u turizmu	MERT IRF	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	50.000	Budžet MERT- a

Operativni cilj 2		Unaprijeđen razvoj „zelenih vrsta usluga“		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.	
Broj dodijeljenih eko oznaka za zelene usluge	14	20	25	

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 2	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja

4.4. Uvođenje oznake kvaliteta za zelene usluge (eko oznaka, za domaćinstva) u pravni okvir	Broj različitih eko oznaka uvedenih kroz zakon/podzakonske akte	MERT	2023.	2024.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
4.5. Podrška i promocija destinacije u kontekstu oznaka kvaliteta i pozicioniranja Crne Gore kao ekološke države u turističkoj ponudi sa fokusom na turizam kao jedan od elemenata nacionalnog brenda	Broj programa za podršku i promociju poslovanja sa oznakom kvaliteta za zelene usluge	MERT NTO CG	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	45.000	Budžet MERT-a

Operativni cilj 3		Razvoj posebnih oblika turizma³¹ uz implementaciju inovativnih rješenja			
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo posljednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.		
Stepen realizacije AP za razvoj ruralnog turizma	0	100%	100%		

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 3	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
4.6. Izrada programa i akcionog plana za razvoj ruralnog turizma	Program i Akcioni plan usvojeni od strane Vlade	MERT	2023.	2023.	40.000	IPA projekti

³¹ ruralni, kulturni, zdravstveni, nautički, zimski... dr

4.7. Razvoj koncepta modernizacije turističko-ugostiteljskih objekata i plaža prema efikasnom korišćenju	Izrađen koncept	MERT MEPPU	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	5.000	Budžet MERT-a
---	-----------------	---------------	-----------------	------------------	-------	---------------

Operativni cilj 4		Unaprijeđenje infrastrukture i održivog transporta u službi turizma			
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.		
Broj (km) uređenih planinskih i biciklističkih staza u okviru Nacionalne mreže planinskih staza	1300 km planinarskih staza i oko 2.500 km biciklističkih staza ³²	20 km planinarskih staza 10 km biciklističkih staza	40 km planinarskih staza 20 km planinarskih staza		
Broj aplikacija za audio-vodiče	3	1	1		

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 4	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja

³² Izveštaj o realizaciji AP Strategije razvoja turizma u CG 2020. godine

4.8. Uređenje i održavanje planinskih i biciklističkih staza i panoramskih puteva (ruta) radi povezivanja turističkih atrakcija	Broj uređenih i održanih planinskih i biciklističkih staza i panoramskih puteva(km) i ruta (broj)	MERT PSCG BSCG	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	80.000	Budžet MERT-a
4.9. Digitalizacija (izrada audio- vodiča) panoramskih puteva (ruta) i kulturno – istorijskih znamenitosti	Broj aplikacija za audio-vodiče	MERT	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	20.000	Budžet MERT-a

STRATEŠKI CILJ 5	UNAPRIJEĐENA KONKURENTNOST PRIVREDE KROZ DIVERSIFIKACIJU, INOVACIJE I POVEĆANJE RESURSNE EFIKASNOSTI		
Operativni cilj 1	Uspostaviti stabilan sistem i razviti mehanizme finansiranja za primjenu poslovnih modela cirkularne ekonomije		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj podržanih preduzetnika/privrednih društava (MERT) ³³		10	15

³³ Početna vrijednost će biti utvrđena u saradnju sa MERT tokom I kvartala 2023. godine.

Broj podržanih mladih i žena (MERT) - od podržanog broja preduzetnika/privrednih društava	0	5	7
Broj sertifikovanih eksperata LCA (IRF)	0	3	6
SBA score za dimenziju 9 (MERT)	3.65	3.70	3.75
Broj preduzeća koja vrše energetske preglede zgrada (MKI)	11	15	20

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
Održivo finansiranje i tehnološki razvoj						
5.1. Podsticati cirkularnu tranziciju kroz programe podrške namijenjene privredi	Broj podržanih preduzetnika / privrednih društava	MERT IRF	2023.	2023.	200.000	Budžet MERT-a
5.2. Podsticati inovacije u funkciji optimizacije proizvodnje	Broj podržanih MSP	Fond za inovacije	2023.	2024.	2.000.000	Budžet Crne Gore (MNTR/Fond) za inovacije

5.3. Podsticati inovacije u funkciji energetske efikasnosti u industriji	Broj podržanih privrednih subjekata	MERT MNTR MKI Fond za inovacije	2023.	2024.	1.000.000	Budžet Crne Gore (MERT)
5.4. Podsticati MSP da primijene proces digitalizacije	Broj podržanih preduzetnika / privrednih društava	MERT	2023.	2023.	200.000	Budžet MERT-a
5.5. Analiza stanja i definisanje preporuka za razvoj poslovnog modela MMSP ka cirkularnom poslovanju	Urađena analiza sa preporukama Ukupan broj preduzeća obuhvaćen analizom	MERT	2023.	2023.	127.000 ³⁴	IPA donacije
5.6. Definirati alat koji će omogućiti donosiocima odluka da unaprijede zakonodavni okvir u skladu sa standardima EU u oblasti CE (Check lista)	Pripremljen dokument i distribuiran svim relevantnim ministarstvima	MERT	2023.	2023.		IPA donacije
5.7. Unapređenje info tačke sa informacijama vezanim na finansijske instrumente za transformaciju poslovnih modela na principima CE	Razrađena komponenta za CE na portalu biznis.me ili uspostavljena nova internet platforma	MERT	2023.	2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	Donacije

³⁴ Navedeni iznos sredstava je u okviru donacije namijenjen za sprovođenje aktivnosti 5.5. i aktivnosti 5.6.

5.8. Definisanje klimatske strategije, izrada metodologije za evaluaciju zelenih projekata kao unapređenje ponude zelenih finansijskih proizvoda.	Razvijena klimatska strategija Razvijena metodologija za procjenu klimatskih projekata Broj zaposlenih koji su prošli obuku	IRF	2023.	2024.	400.000	AFD
5.9. Finansiranje projekata sa klimatskom komponentom (zaštita životne sredine, energetska efikasnost i sl.)	Broj projekata koji su dobili kreditnu podršku za zeleno poslovanje	IRF	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	80.000.000 (EIB – 20.000.000€) AFD – 30.000.000€ CEB – 30.000.000€	EIB AFD CEB
Energetska efikasnost						
5.10. Uspostavljanje podsticajnih programa za podršku EE investicija i korišćenje OIE na strani finalne potrošnje energije	Broj korisnika EE ³⁵	MKI	2022.	2024.	150.000	Budžet MKI
5.11. Uvođenje mjera za optimizaciju upotrebe energije u domaćinstvima	Broj domaćinstava koja su uvela mjere EE	Eko-fond	II kvartal 2023	IV kvartal 2023	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19</i>	Sredstva Eko Fonda

³⁵ Program „Energetski efikasan dom”

5.12. Obezbjedenje vršenja energetskih pregleda MSP	Broj realizovanih pregleda	MKI	I kvartal 2024	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19</i>	Svjetska banka KFW
5.13. Uvođenje mjera za optimizaciju upotrebe energije u javnom sektoru	Broj objekata koji su optimizovani	MKI MF	I kvartal 2023.	IV kvartal 2023.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19</i>	Svjetska banka KFW
Zelene javne nabavke						
5.14. Podsticanje naručilaca da koriste zelene kriterijume prilikom sačinjavanja tenderske dokumentacije	Broj objavljenih postupaka koji sadrže zelene kriterijume	MF	I kvartal 2023	Kontinuirano	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
5.15. Donošenje Smjernica za ozelenjavanje javne uprave	Smjernice objavljene na internet stranici Vlade Crne Gore	KOR MJU MF	II kvartal 2023.	IV kvartal 2023.	5.000	Budžet KOR-a

STRATEŠKI CILJ 6 STVORENO PODSTICAJNO OKRUŽENJE ZA CIRKULARNU TRANZICIJU			
Operativni cilj 1	Jačati kapacitete za primjenu koncepta cirkularne ekonomije i promovisati koncept na svim nivoima		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Broj (univerzitetskih) edukativnih programa sa uključenom tematikom CE	0	1	3

Broj eko osnovnih škola (Zavod za školstvo)		5	10
Broj MSP koje su dobile nagradu za društveno odgovorno poslovanje (PKCG i UPCG) ³⁶	9	10	11

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
6.1. Organizovanje promotivnih aktivnosti o benefitima koje donosi primjena koncepta CE u okviru svakog od razvojnih sektora³⁷ i za sve grupe zainteresovanih strana³⁸	Broj organizovanih aktivnosti po grupi zainteresovanih strana tokom godine	MERT MEPPU MPŠV MP MNTR AZŽS KOR UNDP NVO	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	IPA Projekti Donacije
6.2. Izrada informativno edukativnih materijala u cilju promocije CE	Broj objavljenih informativno-edukativnih materijala	MERT MEPPU MPŠV MP MNTR AZŽS KOR NVO	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	IPA Projekti Donacije

³⁶ PKCG dodjeljuje godišnju nagradu kompanijama za društvenu odgovornost, dok UPCG dodjeljuje godišnju nagradu za društvenu odgovornost malim i srednjim preduzećima u kategorijama briga za zajednicu, briga za životnu sredinu i briga za zaposlene (8 dobitnika 2022. godine).

³⁷ Tokom konsultacija su prikupljeni predlozi da se organizuju promotivne aktivnosti na sljedeće teme: uvođenje zelenih vrsta smještaja; značaj organske proizvodnje; značaj selektivnog odvajanja otpada; proizvodnja zasnovana na drvetu i principima CE; uvođenje mjera energetske efikasnosti u ključne razvojne sektore, promocija cirkularnog proizvoda, značaj eko-označavanja, eliminacija HCFC supstanci, uloga komercijalnih banki u cirkularnoj tranziciji i sl. - predlog je da definišemo jednu opštu aktivnost za sve sektore kako bismo izbjegli eventualno ograničavanje samo na ove teme.

³⁸ Najmlađi, privredna društva, institucije, fizička i pravna lica, itd.

6.3. Organizacija Hackathona na temu cirkularne ekonomije	Broj organizovanih hackatona na temu CE	PKCG NVO MNTR (partner)	II kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	IPA Projekti Donacije
6.4. Edukacija proizvođača o potencijalima poslovnih modela cirkularne ekonomije	Broj organizovanih programa edukacije za proizvođače i broj polaznika	PKCG MPŠV MERT MNTR MBA NVO	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	IPA Projekti Donacije
6.5. Edukacija državnih službenika o zakonskim mogućnostima u kontekstu primjene koncepta zelenih javnih nabavki u praksi	Broj državnih službenika (ukupno i po resorima) koji su završili obuku	MF UzK	I kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	IPA Projekti Donacije
6.6. Organizovanje kampanje čiji je cilj podsticanje i afirmacija domaćih proizvoda	Broj novih proizvoda koji su nosioci žiga „Dobro iz Crne Gore“	MERT PKCG	2023.	2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	Donacije
6.7. Uvođenje predmeta iz oblasti CE u nastavni plan univerziteta³⁹	Broj nastavnih predmeta i programa Broj polaznika	UCG UDG UM	II kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	

³⁹ Ova aktivnost uključuje i kraće programe kao što su ljetnje škole

Operativni cilj 2		Unaprijediti upravljanje otpadom primjenom koncepta cirkularne ekonomije		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo posljednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.	
Ukupna količina komunalnog otpada pripremljenog za ponovnu upotrebu ili recikliranje od ukupne količine sakupljenog komunalnog otpada (%) ⁴⁰	11.52%	15%	18%	

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 2	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
6.8. Izrada podzakonskog akta koja će definisati metodologiju za utvrđivanje količina otpada za koje su utvrđeni ciljevi⁴¹	Donijeta Uredba o metodologiji	MEPPU	IV kvartal 2022.	IV kvartal 2023.	10.000	UNDP

⁴⁰ Navedeni indikator je preuzet iz Izvještaja o sprovođenju Državnog plana za upravljanje otpadom za 2020. godinu koji priprema MEPPU, a u narednom periodu je planiranje usklađivanje metodologije, pa će o ovom indikatoru izvještavati Monstat

⁴¹ Ciljevi za svaki tok otpada su definisani Nacrtom zakona

6.9. Uspostavljanje informacionog sistema za EPR	Obezbijeđeno redovno izvještavanje o količinama otpada za svaki tok otpada ⁴²	AZŽS Monstat	III kvartal 2023.	II kvartal 2024. ⁴³	70. 000	Donacije
6.10. Donijeti podzakonski akt koji detaljnije definiše uspostavljanje proširene odgovornosti proizvođača	Donijeti podzakonski akti	MEPPU	III kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	10.000	Budžet MEPPU
6.11. Uključivanje proizvođača za otpadne gume i električni i elektronski otpad u organizovani sistem preuzimanja, sakupljanja i obrade otpada	Obezbijeđeno redovno izvještavanje o količinama otpada	AZŽS Monstat	I kvartal 2024.	IV kvartal 2024.	Sredstva za sprovođenje aktivnosti snose proizvođači/uvoznici otpada	Sredstva za sprovođenje aktivnosti snose proizvođači/uvoznici otpada
6.12. Uspostavljanje mehanizma kontrole za primjenu Zakona u dijelu koji se odnosi na EPR	Broj uspostavljenih šema	MEPPU/ekološka inspekcija Tržišna inspekcija	IV kvartal 2023.	IV kvartal 2024.	Sredstva za sprovođenje aktivnosti snose proizvođači/uvoznici otpada	Sredstva za sprovođenje aktivnosti snose proizvođači/uvoznici otpada
6.13. Eliminacija plastike za jednokratnu upotrebu	Donošenje podzakonskog akta	MEPPU	II kvartal 2024.	IV kvartal 2024.	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	

⁴² Tokovi otpada su definisani Nacrtom zakona o upravljanju otpadom

⁴³ Uspostavljanje informacionog sistema za EPR zavisi od dinamike donošenja novog zakona o upravljanju otpadom, kao i dostupnih finansijskih sredstava

6.14. Unapređenje infrastrukture za primano odvajanje⁴⁴	Broj novih kontejnera za primarno odlaganje Broj novih vozila za odvoz Broj novih reciklažnih dvorišta	MEPPU	I kvartal 2023.	Kontinuirano	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	Kapitalni budžet EBRD i druge međunarodne finansijske institucije Budžeti komunalnih Preduzeća
6.15. Pilot aktivnost za primarnu selekciju (preduzeća, institucije, škole) sa komunalnim preduzećem na nivou svake JLS (ili nekoliko odabranih u periodu 2022-2024)	Broj sklopljenih ugovora sa komunalnim preduzećima na nivou JLS za odvoz selektivno odvojenog otpada tokom godine	Komunalna preduzeća	I kvartal 2023.	Kontinuirano	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	
6.16. Uspostaviti centar za ponovnu upotrebu proizvoda	Uspostavljen centar za ponovnu upotrebu proizvoda	JLS	I kvartal 2024.	Kontinuirano ⁴⁵	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	JLS Kapitalni budžet

⁴⁴ vozila za odvoz, reciklažna dvorišta, transfer centar, reciklažni centar; regionalni centri

⁴⁵ Periodično za svaku vrstu otpada

6.17. Realizovati program radionica „repair caffee“ – popravljane različitih proizvoda	Organizovana radionica	ME PP U PK CG Inženjerska komora	II kvartal 2023.	Kontinuirano	<i>Nije procijenjen iznos (veza s aktivnošću 6.19)</i>	Donacije
6.18. Uspostaviti sistem upravljanja građevinskim otpadom	Broj donijetih planova upravljanja građevinskog otpada Broj uspostavljenih postrojenja za obradu građevinskog otpada	Građevinske firme na teritoriji Crne Gore	I kvartal 2023.	Kontinuirano	<i>Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva</i>	Građevinske firme na teritoriji Crne Gore

Operativni cilj 3	Unaprijeđen mehanizam koordinacije za sprovođenje koncepta CE		
Indikator učinka	Početna vrijednost (godina u kojoj imamo poslednje zvanično dostupne podatke)	Ciljna vrijednost za 2023.	Ciljna vrijednost za 2024.
Stepen realizacije AP za CE	0	100%	100%

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 3	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
6.19. Izrada procjene finansijskih sredstava potrebnih za realizaciju AP za CE 2023- 2024.	Usvojena Procjena od strane VCG	MERT	2023.	2024.	5.000	Donacije
6.20. Izrada vodiča sa metodologijom za izradu lokalnih mapa puta za cirkularnu tranziciju	Objavljen vodič na internet stranici MERT-a i dostavljen JLS	MERT	2023.	2024.	10.000	Donacije

5. MONITORING, IZVJEŠTAVANJE I EVALUACIJA

Ključna faza za uspješnost sprovođenja Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030., jeste **praćenje realizacije i izvještavanje o rezultatima njenog sprovođenja, kao i revizija i evaluacija sprovođenja Strategije**. Naime, revizijom pojedinačnih elemenata Strategije u razdoblju do 2030. godine, zadržava se fleksibilnost u kontekstu implementacije u smislu adekvatne reakcije na okolnosti koje se mijenjaju (npr. rat u Ukrajini, energetska kriza, itd.).

Osnov za praćenje realizacije i izvještavanje o rezultatima sprovođenja je **Akcionni plan za period 2023-2024. godina koji definiše:**

- aktivnosti,
- indikatore učinka i indikatore rezultata,
- institucije nadležne za sprovođenje definisanih aktivnosti,
- planirani datum početka i planirani datum završetka planirane aktivnosti, kao i
- sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti i izvor finansiranja (gdje je bilo moguće dati preciznu informaciju).

Proces praćenja realizacije i sprovođenja ima nekoliko faza:

- prikupljanje podataka,
- analiza dobijenih podataka,
- priprema godišnjih izvještaja
- izrada preporuka za unapređenje dokumenta i
- periodična revizija Akcionog plana i Strategije.

Svaka faza je veoma značajna kako bi ukupni proces predstavljao funkcionalnu cjelinu.

Pored precizno definisanih obaveza i odgovornosti svih subjekata uključenih u sprovođenje Strategije odnosno Akcionog plana, neophodno je unaprijed informisati relevantne zainteresovane strane o procedurama i formi obrade i razmjene podataka radi pripreme izvještaja o sprovođenju Akcionog plana⁴⁶. Takođe, kako bi se obezbijedilo kvalitetno praćenje sprovođenja Strategije, s aspekta optimizacije indikatora, potrebno je u redovnoj komunikaciji sa zainteresovanim stranama, uključenim u proces izvještavanja, razmjenjivati informacije o nedostatku podataka koji su bitni za praćenje i sprovođenje, a još uvijek nisu na raspolaganju (jer se sistematski ne prate i još uvijek nisu dio statistike), uz predlog kako doći do potrebnih podataka ubuduće.

Strategijom su definisane 23 institucije (uključujući i poslovna udruženja, univerzitete i organizacije civilnog društva kao zainteresovanu stranu koja može doprinijeti u sprovođenju aktivnosti koje se odnose na promociju samog koncepta cirkularne ekonomije) nadležnih za sprovođenje aktivnosti definisanih Akcionim planom. Imajući u vidu specifičnost samog koncepta *cirkularne ekonomije*, za efikasnu koordinaciju sprovođenja mjera neophodno je obezbijediti multisektorski pristup.

⁴⁶ Uredba o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata („Sl. list CG”, broj 54/18) i Metodologija razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata (GSV, 2018) daju jasne smjernice za izvještavanje o sprovođenju Akcionog plana

Koordinaciju i izvještavanje o sprovođenju Strategije i Akcionog plana vršiće **Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma (Direktorat za unapređenje konkurentnosti)** shodno dinamici koja je predstavljena u Tabeli 3, a važnu ulogu kako u koordinaciji rada, tako i u dijelu praćenja implementacije imaće Savjet za konkurentnost, odnosno Radna grupa koja djeluje u okviru Savjeta, a koja je zadužena za podsticaj zelene tranzicije.

Faze	2023	2024	2025
Prikupljanje i obrada podataka	X	X	
Priprema izvještaja o sprovođenju AP	X	X	
Objavljivanje Izvještaja o sprovođenju Akcionog plana		X	X
Izrada preporuka za unapređenje Strategije	X	X	X
Revizija Akcionog plana			X
Revizija Strategije za Cirkularnu ekonomiju			X

Tabela 3: Dinamika evaluacije procesa sprovođenja Strategije za cirkularnu ekonomiju

Savjet za konkurentnost ima za cilj da svojim djelovanjem doprinese većoj konkurentnosti ekonomije i bržem privrednom rastu zemlje. Pored koordinacije aktivnosti na planu sprovođenja reformskih mjera čiji je cilj otklanjanje prepreka za veću konkurentnost ekonomije i brži privredni rast Crne Gore, analize važećih propisa sa aspekta njihovog uticaja na poslovni ambijent i konkurentnost, iniciranja predloga za izmjenom istih, predlaganja strukturnih reformi za unapređenje konkurentnosti ekonomije, izradu plana za suzbijanje sive ekonomije, unapređenje tržišta rada i zapošljavanja, jedan od važnih zadataka Savjeta je da prati, koordinira i ocjenjuje ključne aktivnosti organa državne uprave i drugih nadležnih institucija za sprovođenje strukturnih reformi i javno promoviše značaj dijaloga između privatnog i javnog sektora sa ciljem unapređenja konkurentnosti, stvaranja stimulatavnog poslovnog ambijenta i poboljšanje kvaliteta života građana. Nacionalnom Strategijom cirkularne tranzicije ova tema se zaokružuje na način da se **konkurentnost** posmatra kroz sva **tri stuba održivog razvoja: ekonomija, društvo i životna sredina**.

Savjetom predsjedava ministar ekonomskog razvoja i turizma, a čine ga 20 članova/ica, predstavnika/ica relevantnih zainteresovanih strana (relevantnih resora, stručnih institucija i poslovnih udruženja).

Radnu grupu za podsticaj zelene tranzicije čine predstavnici resornih ministarstava, stručnih institucija, nevladinih organizacija i fondova, a radnom grupom predsjedava koordinator Radne grupe. Shodno Poslovniku o radu Savjeta za konkurentnost, koji se primjenjuje i na rad radnih timova, sastav Radne grupe za podsticaj zelene tranzicije moguće je redefinisati u narednom periodu kako bi u rad ovog tijela bili uključeni predstavnici svih relevantnih subjekata zaduženih za sprovođenje aktivnosti definisanih Akcionim planom Strategije. Na ovaj način se obezbjeđuje uključivanje perspektive zelene tranzicije u sve aktivnosti odnosno evaluacija svih aktivnosti kroz zelenu odnosno cirkularnu prizmu.

Nakon razmatranja godišnjeg izvještaja od strane Radne grupe za podsticaj zelene tranzicije, izvještaj se priprema za dostavljanje Vladi uz pribavljanje pisanih saglasnosti svih relevantnih resora, uključujući i **Generalni sekretarijat Vlade**, i to: **Sektor za strateško planiranje i koordinaciju politika Vlade** (u pogledu metodologije).

Nakon pribavljenih saglasnosti, predlog godišnjeg izvještaja se dostavlja Vladi na usvajanje, nakon čega se objavljuje na web stranici Ministarstva.

Nakon realizacije dvogodišnjeg Akcionog plana izvršiće se evaluacija i eventualna revizija Strategije na bazi „naučenih lekcija“, posebno imajući u vidu moguća usklađivanja sa novim krovnim dokumentima u EU i Crnoj Gori, kao i sa pojedinim sektorskim strateškim dokumentima koja se odnose na period do 2030. godine ali i globalnim okolnostima.

Evaluacija će sadržati analizu implementacije, kao i preporuke, zaključke, naučene lekcije i najbolju praksu po pitanju njenog sprovođenja, kako bi se nalazi evaluacije uzeli u obzir prilikom pripreme narednog ciklusa u planiranju politike koja se odnosi na cirkularnu ekonomiju. Planirano je da se evaluacija vrši kombinovanom metodom odnosno spoljni evaluator u saradnji sa predstavnicima MERT-a.

Eksterna evaluacija Strategije će biti izvršena po isteku, 2030. godine.

Za praćenje sprovođenja Strategije analiziraće se podaci sadržani u međunarodnim izvještajima, kao i nacionalni statistički podaci.

U okviru svakog strateškog cilja, definisani su kako indikatori učinka za svaki operativni cilj, tako i indikatori rezultata za svaku definisanu aktivnost što će omogućiti preciznije praćenje trendova u sprovođenju Strategije odnosno Akcionog plana, a u saradnji sa Upravom za statistiku omogućiće se praćenje novih indikatora, koji će se pokazati kao nužni tokom implementacije Strategije.

6. FINANSIJSKI OKVIR ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE I AKCIONOG PLANA

Aktivnosti definisane Akcionim planom finansiraće se iz Budžeta Crne Gore, budžeta jedinica lokalnih samouprava, privrednih društava, realizacijom programa i projekata finansiranih iz EU fondova i drugih međunarodnih organizacija, kao i drugim izvorima.

Imajući u vidu da Crna Gora praktikuje godišnji, a ne programski budžet, a da finansijska sredstva iz drugih izvora (IPA, donacije i dr.) još nisu u potpunosti raspoloživa za veliki broj aktivnosti, u Akcionom planu nisu date budžetske projekcije za sve planirane aktivnosti. Naime, **od ukupno 60 aktivnosti definisane Akcionim planom, za 15 aktivnosti nisu date budžetske projekcije iz navedenih razloga, dok za 10 aktivnosti nije potrebno izdvajanje dodatnih sredstava** (sredstva su ili već opredijeljena ili se aktivnost sprovodi u okviru redovnih nadležnosti institucije).

Struktura i iznos planiranog budžeta, posmatrano po strateškim ciljevima, je sledeća:

- Planirana sredstva za SC1 su 2,257,000 EUR (Budžet Crne Gore, IRF, IPA, donacije);
- Planirana sredstva za SC2 su 30.000⁴⁷ EUR (Donacije)
- Planirana sredstva za SC3 su 78.650 EUR (Budžet Crne Gore)
- Planirana sredstva za SC4 su 240.000 EUR (Budžet Crne Gore, Budžet NTO CG, IRF, IPA)
- Planirana sredstva za SC5 su 84,082,000 EUR (Budžet Crne Gore, Donacije (Svjetska banka, KFW, AFD), Eko fond, Fond za inovacije)
- Planirana sredstva za SC 6 su 105.000 EUR (Budžet Crne Gore, Donacije (EBRD i druge međunarodne finansijske institucije), budžeti komunalnih preduzeća na opštinskom nivou i građevinske firme).

Ukoliko se Budžet za 2023. godinu usvoji shodno planiranoj dinamici, Akcioni plan će biti ažuriran shodno eventualnim izmjenama u odnosu na predložena sredstva.

Dodatno, Akcionim planom je, kao jedna od aktivnosti, definisana potreba izrade detaljne procjene sredstava koje je neophodno obezbijediti kako bi se realizovale aktivnosti iz Akcionog plana odnosno ostvarila cirkularna tranzicija crnogorske ekonomije u periodu koji obuhvata Akcioni plan.

⁴⁷ S tim što za jednu od „najskupljih“ aktivnosti – inventura šuma nije data procjena jer se čeka odgovor donatora.

BIBLIOGRAFIJA

- UNDP, PKCG, *Mapa puta za cirkularnu ekonomiju Crne Gore, Podgorica, 2022.*
- Evropska komisija, *Evropski Zeleni sporazum, The European Green Deal, Brisel, COM, 2019.*
- Evropska komisija, *Akcioni plan za cirkularnu ekonomiju, A new Circular Economy Action Plan, Brisel, COM, 2020.*
- Evropska komisija, *Smjernice za izradu Zelene agende za Zapadni Balkan, Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans, Brisel, COM, 2020*
- Savjet za regionalnu saradnju, *Akcioni plan za sprovođenje Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan 2021.-2030, 2021.*
- Ministarstvo evropskih poslova, *The Green Agenda for the Western Balkans and Chapter 27: A baseline analysis for achieving Montenegro's commitments, Podgorica, 2022.*
- UN General Assembly, *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/Res/70/1, 2015.*
- Vlada Crne Gore, *Program ekonomskih reformi 2022-2024, Podgorica, 2022.*
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine, Vlada Crne Gore, Podgorica 2016.*
- Ministarstvo ekonomije, *Industrijska politika 2019-2023.*
- Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori 2018-2022.*
- Ministry of Environment&Energy, *National circular economy strategy, Greece, 2018.*
- Ministarstvo ekonomije, *Strategija razvoja energetike Crne Gore do 2030, 2014.*
- Ministarstvo ekonomije, *Strategija za energetske efikasnost Crne Gore do 2025.*
- Ministarstvo ekonomskog razvoja, *Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025. godine s Akcionim planom, 2022*
- Ministarstvo nauke, *Strategija pametne specijalizacije 2019-2024. sa Akcionim planom;*
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, *Agrobudžet za 2022. godinu*
- Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020., 2015.;*
- Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Akcioni plan za harmonizaciju sa EU acquis, Poglavlje 11 - Poljoprivreda i ruralni razvoj, 2015.*
- Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija sa planom razvoja šuma i šumarstva 2014. – 2023. godina, Nacionalna šumarska strategija, 2014.*
- Ministarstvo finansija, *Strategija za unapređenje politike javnih nabavki i javno-privatnog partnerstva za period 2021-2025.*
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma, ILO, *Razvoj povoljnijeg ambijenta za zelene poslove i preduzeća u Crnoj Gori, Podgorica, 2017.*
- UNDP, *Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka – Resursna efikasnost i održivi razvoj po mjeri čovjeka, 2014.*
- UNDP *Studija o politikama i podsticajima za zeleni biznis u Crnoj Gori sa fokusom na poljoprivredu, energetiku i turizam, 2020.*
- UNDP Dijagnostička studija o potrebama poslovnog sektora za zeleni oporavak ekonomije, 2021
- UN Analiza stanja u zemlji – Crna Gora, 2021.
- UNDP, *Procjena uticaja COVID-19 na poslovni sektor i perspektive rasta ekonomije Crne Gore, 2020.*

- Evropska komisija, *Regulation (EU) 2020/852 of the European Parliament and of the Council on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment, and amending Regulation (EU) 2019/2088*, 2020.
- Evropska komisija, *Action Plan: Financing Sustainable Growth*, Brisel, COM, 2018.
- Evropska komisija. *Sustainable Europe Investment Plan - European Green Deal Investment Plan*, COM, Brisel, 2020.
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Strategija upravljanja otpadom Crne Gore do 2030. godine*
- Ministarstvo održivog razvoja i turizma, *Državni plan upravljanja otpadom u Crnoj Gori 2015-2020.*, 2015.
- Fondacija Ellen MacArthur, „Uvod u cirkularnu ekonomiju“ - <https://ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy/introduction/overview?gclid=CjwKCAiAs92MBhAXEiwAXTi256GpdAhBVTa6a9UZpzPCF7gKELC6ETRqMeYc6I2d-464VVBo-eNfNB0C4owQAvD BwE>
- Vlada Crne Gore, *Uredba o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi zakona i strategija* („Sl. list CG“, broj 041/18)
- Ministarstvo uređenja prostora i zaštite životne sredine, *Strategija razvoja građevinarstva u Crnoj Gori do 2020. godine*, Podgorica, 2010.

LISTA SKRAĆENICA

MERT	Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma
MEPPU	Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma
MPŠV	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MKI	Ministarstvo kapitalnih investicija
MF	Ministarstvo finansija
MNTR	Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja
MJU	Ministarstvo javne uprave
MP	Ministarstvo prosvjete
MVP	Ministarstvo vanjskih poslova
AZŽS	Agencija za zaštitu životne sredine
KOR	Kancelarija za održivi razvoj
Monstat	Uprava za statistiku
UzK	Uprava za kadrove
EU	Evropska unija
UNDP	Kancelarija Ujedinjenih nacija za razvoj
PKCG	Privredna komora Crne Gore
MBA	Montenegro biznis alijansa
IRF	Investiciono-razvojni fond
ISME	Institut za standardizaciju Crne Gore
IBM	Institut za biologiju mora
NTO CG	Nacionalna turistička organizacija Crne Gore
BSCG	Biciklistički savez Crne Gore
PSCG	Planinarski savez Crne Gore
UCG	Univerzitet Crne Gore
UDG	Univerzitet Donja Gorica
UM	Univerzitet Mediteran
SBA	Akt o malim preduzećima
MSP	Mala i srednja preduzeća

EUGD	Evropski Zeleni sporazum
GAWB	Zelena agenda za Zapadni Balkan
RCC	Savjet za regionalnu saradnju
SDGs	Ciljevi održivog razvoja
CEAP	Akcioni plan EU za cirkularnu ekonomiju
ECESP	Evropska platforma relevantnih aktera cirkularne ekonomije
PER	Program ekonomskih reformi
BDP	Bruto domaći proizvod
LCA	Procjena životnog ciklusa (proizvoda) /Life cycle assessment
ECESP	Evropska platforma relevantnih aktera cirkularne ekonomije (European Circular Economy Stakeholder Platform)
EESC	Evropski ekonomski i socijalni komitet (European Economic and Social Committee)
UNFCCC	Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promjeni klime
GHG	Gasovi sa efektom staklene bašte (greenhouse gases)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organization for Economic Cooperation and Development)

ANEKS 1 – IZVJEŠTAJ SA JAVNE RASPRAVE

Vlada Crne Gore
Ministarstvo ekonomskog razvoja
Direktorat za unapređenje konkurentnosti

Adresa: Rimski trg 46
81000 Podgorica Crna Gora
tel: +382 20 482 163
fax: +382 20 234 027
www.mek.gov.me

Izvještaj sa Javne rasprave

Nacrt Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023-2024

Decembar 2022. godine

Crna Gora se Deklaracijom o ekološkoj državi Crnoj Gori iz 1991. godine, ustavnim određenjem i donošenjem Nacionalne strategije održivog razvoja, opredijelila za održivost kao jedan od osnovnih principa svog razvoja. Takođe, opredjeljenje Vlade, kao i budućí napori Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma usmjereni su na brendiranje Crne Gore kao ekološke države, što je u direktnoj vezi sa budućim razvojem modela cirkularne ekonomije.

Dodatno, Vlada Crne Gore je čvrsto opredjeljena da budućí ekonomski razvoj mora biti pravičan i zasnovan na dobrom upravljanju, znanju i inovacijama, prožet projektima zelene tranzicije i digitalne ekonomije, čime će se omogućiti uvođenje novih procesa poslovanja i lakše prilagođavanje novim tržišnim okolnostima.

Trenutna kriza koju je izazvao rat u Ukrajini je dodatno usporila i oslabila kako globalnu, tako i crnogorsku privredu, koja je već bila teško pogođena krizom koju je izazvao COVID-19. Redefinisanje strategije razvoja postaje prioritet i zapravo jedinstvena prilika za dalji ekonomski oporavak i pokretanje ekonomije. Imajući u vidu navedeno, ova strategija predstavlja svojevrsan odgovor na krizu tako što redefiniše način dosadašnjeg razmišljanja, poslovanja, odnos prema postojećim resursima, a sve sa ciljem obezbjeđivanja kvalitetnog života svih građana i građanki uz zaštitu postojećih resursa, kako prirodnih, tako i ljudskih, i njihovu adekvatnu valorizaciju.

Izradi ove Strategije je prethodila saradnja sa Privrednom komorom Crne Gore (PKCG) u okviru koje je izrađena Mapa puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji (Mapa puta), koja je objavljena u aprilu 2022. godine. Cilj Mape puta je da posluži svim akterima u crnogorskom društvu kako bi se unaprijedio kvalitet njihovog života, motivisali privredni subjekti da integrišu cirkularne poslovne modele koji bi poboljšali kvalitet njihovog rada, proširile i povećale mogućnosti za zapošljavanje i podstakla kulturna evolucija. Osim toga, cilj je sistemska promjena odnosno podsticanje transformacije u načinu razmišljanja i djelovanja u pogledu korišćenja resursa, kao i uzrokovanje samoobavezujuće posvećenosti donosioca odluka da prilagode politike koje predlažu, a koje su u skladu sa principima cirkularne ekonomije. Kao jedan od prvih koraka u tom pravcu, Mapa puta definiše izradu Strategije za cirkularnu tranziciju, čiji je cilj da definiše jasnu viziju, strateške i operativne ciljeve i pripadajuće ciljne vrijednosti i prioritete, identifikuje sredstva i pomogne u prevazilaženju postojeće fragmentacije kada su u pitanju postojeće i buduće inicijative na sektorskom nivou.

Nacionalna Strategija cirkularne tranzicije do 2030. će na taj način predstavljati i odgovor na brojne međunarodne obaveze koje su definisane UN Agendom održivog razvoja do 2030. godine, Zelenim sporazumom EU, obavezama u okviru pregovaračkog procesa Crne Gore sa Evropskom unijom (EU) i brojnim obavezama definisanim u različitim sektorskim strategijama.

Kao generator privrednog rasta i razvoja mala i srednja preduzeća (MSP) čine važan faktor ka cirkularnoj tranziciji. Ona čine pokretačku snagu u pomaku i promjenama tradicionalnog linearnog načina poslovanja u koncept novog promišljanja, integrisanog održivog i „pametnog“ razvoja. U tom cilju neophodno je pratiti dalji razvoj i dostignuća, prateći nalaze Akta o malim preduzećima (Small Business Act – SBA).

Nacionalna Strategija cirkularne tranzicije do 2030. se dodatno naslanja na dva krovna razvojna dokumenta Crne Gore: Nacionalnu strategiju održivog razvoja do 2030. godine i Program ekonomskih reformi za period 2022-2024. godina.

Naime, Programom ekonomskih reformi za period 2022-2024. godina (PER), glavnim dokumentom ekonomske politike Crne Gore koji je Vlada donijela u februaru 2022. godine, definisan je strateški cilj Crne Gore za naredni period, a koji se odnosi na osmišljavanje i implementaciju digitalno zasnovanog, zelenijeg, snažnijeg i otpornijeg ekonomskog oporavka i rasta, kroz diverzifikaciju ekonomije.

Programom su definisani glavni ciljevi reformskog paketa koji se odnose na povećanje životnog standarda stanovništva, povećanje zaposlenosti, smanjenje sive ekonomije na tržištu rada i poboljšanje poslovnog i investicionog ambijenta, a kao glavni pokretači ekonomskog rasta u narednom srednjoročnom periodu prepoznati su turistički sektor, energetika, poljoprivredna proizvodnja, prerađivačka industrija i inovaciona djelatnost zasnovane na ubrzanju digitalizaciji i rastu IT sektora.

METODOLOŠKI PRISTUP IZRADE STRATEGIJE

Metodologija izrade Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023-2024. godine se oslanja na Uredbu o načinu i postupku izrade, usklađivanja i praćenja sprovođenja strateških dokumenata („Sl. list CG“ broj 54/18) i Metodologiju razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata koju je pripremio Generalni sekretarijat Vlade.

Strategija cirkularne tranzicije do 2030. utvrđuje razvojne prioritete, odnosno strateške ciljeve i odgovarajuće operativne ciljeve za postizanje strateških ciljeva u kontekstu cirkularne tranzicije crnogorske ekonomije.

Sastavni dio Strategije čini Akcioni plan za period 2023-2024. godina, u okviru kojeg su svi strateški i operativni ciljevi razvijeni kroz konkretne, pojedinačne aktivnosti, predstavljajući način na koji se sprovode utvrđeni operativni ciljevi u okviru svakog strateškog cilja, nadležne institucije za sprovođenje svake pojedinačne aktivnosti, rok za realizaciju aktivnosti i iznos i izvor sredstava potrebnih za njihovu realizaciju. Dodatno, na nivou operativnih ciljeva su utvrđeni indikatori učinka koji služe za praćenje nivoa implementacije Strategije, dok je za svaku od aktivnosti definisan indikator rezultata kojim se prati ostvarenost svake pojedinačne aktivnosti.

U kreiranju Strategije realizovan je princip usklađenosti. Strategija je pripremljena u skladu sa svim prioritetima i ciljevima krovnih strateških dokumenata Crne Gore, kao i sa ostalim relevantnim strateškim dokumentima, čime se izbjeglo preklapanje aktivnosti ili kontradiktornosti.

Ključna specifičnost procesa izrade ovog dokumenta se ogleda u činjenici da je izradi ovog dokumenta prethodio proces izrade Mape puta Crne Gore ka cirkularnoj ekonomiji, u saradnji UNDP-a i PKCG-a. Radi se o dokumentu koji se bazira na širokom konsultativnom procesu koji je obuhvatio:

- Pregled preko 80 dokumenata (nacionalnih zakona, strategija, politika, istraživanja, izvještaja, itd.);
- Tri radionice tokom 2021. godine sa relevantnim akterima iz različitih sektora (javnog i privatnog), kojima je prisustvovalo preko 60 učesnika;
- Upitnik koji je distribuiran na listu selektovanih preduzeća iz targetiranih privrednih grana, a popunile su ga 84 kompanije i
- Individualni intervjui i razgovori su obavljani sa preko 15 aktera iz privrede koji posluju u okviru fokusnih područja i nekoliko aktera iz javnog i akademskog sektora.

Navedene konsultacije su realizovane tokom 2021. godine, a sami dokument je finalizovan i objavljen u aprilu 2022. godine što ga čini izuzetno aktuelnim, posebno u kontekstu pripreme analize stanja i procjene potencijala za cirkularnu tranziciju crnogorske ekonomije.

Aktivnosti na pripremi i kreiranju Strategije realizovane su kroz sljedeće faze:

- ↪ **Faza I – Radna grupa:** Ključno tijelo za izradu Strategije, u okviru MERT-a, je Radna grupa za promociju i identifikaciju projekata iz oblasti zelene ekonomije, koja je formirana u aprilu 2021. godine u okviru Savjeta za konkurentnost. U martu 2022. godine, na sjednici Savjeta za konkurentnost, radna grupa je preimenovana u Radnu grupu za promociju zelene tranzicije, a nadležnost je proširena i na definisanje razvojnih politika, unapređenje strateškog i regulatornog okvira u pravcu održive proizvodnje i tranzicije na koncept cirkularne ekonomije. Radnu grupu čine predstavnici relevantnih ministarstava, institucija, poslovnih asocijacija, fondova, međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija. Predstavnici Radne grupe su pružili smjernice u pogledu ključnih aktivnosti za izradu Strategije i Akcionog plana na bazi prioritarnih tekućih i planiranih aktivnosti u okviru institucija i organizacija koje zastupaju.
- ↪ **Faza II - Analitička osnova:** Pored Mape puta, za ovu fazu su korišteni nalazi brojnih istraživanja koja su realizovana u prethodnom periodu na temu zelene/cirkularne ekonomije u Crnoj Gori, krovna razvojna dokumenta, ključne sektorske strategije i nacionalni zakoni, studije, kao i relevantne UN i EU politike u ovoj oblasti, kao i analiza inputa dostavljenih od strane Radne grupe.
- ↪ **Faza III – Konsultacije** - U procesu kreiranja nacrtu Strategije, organizovan je niz pojedinačnih konsultativnih razgovora i održana je dvodnevna radionica sa predstavnicima svih relevantnih institucija i organizacija koje doprinose razvoju cirkularne ekonomije, u cilju detaljnog sagledavanja polaznih osnova i definisanja strateških i operativnih ciljeva Strategije, kao i ključnih aktivnosti koje je potrebno imati u vidu prilikom izrade Akcionog plana. Svi relevantni inputi su uključeni u nacrt Strategije i Akcionog plana i predstavljaju osnov za naredni krug individualnih i grupnih konsultacija sa predstavnicima relevantnih institucija i organizacija.
- ↪ **Faza IV - Izrada Nacrta strateškog dokumenta:** U ovoj fazi definisani su strateški i operativni ciljevi i ključne aktivnosti za realizaciju operativnih ciljeva. Nacrt je sadržao i pregled strateškog i zakonodavnog okvira, međunarodnog okvira za cirkularnu ekonomiju, analizu stanja ključnih razvojnih sektora, predlog vizije razvoja i predlog dinamike monitoringa, izvještavanja i evaluacije Strategije u narednom periodu.
- ↪ **Faza V - Presentacija Nacrta i konsultacije:** Nacrt Strategije sa Akcionim planom je dostavljen Radnoj grupi na komentare i sugestije. Tokom ovog perioda je organizovan i sastanak Radne grupe, kao i dodatne pojedinačne konsultacije, a svi relevantni komentari i sugestije članova/ica su potom integrisani u dokument.

- ↪ **Faza VI - Javna rasprava:** Nacrt Strategije sa Akcionim planom, u skladu sa crnogorskim zakonodavstvom, prezentovan je najširoj javnosti i proces javne rasprave trajao je 20 dana (od 14. novembra do 03. decembra 2022. godine) omogućavajući javnosti da dostave komentare i sugestije na nacrt Strategije. U okviru ove faze organizovan je jedan Okrugli sto koji se održao 28. novembra 2022. godine. Sve zainteresovane strane su imale mogućnost da svoje komentare dostave i elektronski. Sve primjedbe i komentari su evidentirani, a relevantne sugestije su ugrađene u finalnu verziju Strategije. Izvještaj sa javne rasprave je dat u Aneksu 1 Strategije.

PROCES JAVNE RASPRAVE

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je na osnovu čl. 14 i 15 Uredbe o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi zakona i strategija („Sl. list CG”, broj 41/18), dalo na javnu raspravu Nacrt Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s Akcionim planom 2023 – 2024. godina.

Javni poziv je upućen organima, organizacijama, udruženjima i pojedincima, (zainteresovana javnost) da se uključe u javnu raspravu i daju svoj doprinos unapređenju kvaliteta teksta Nacrta Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije do 2030. s pratećim Akcionim planom 2023 – 2024. godina.

Javna rasprava, u trajanju od 20 dana, se sprovodi dostavljanjem primjedbi, predloga i sugestija u pisanom i elektronskom obliku, kao i organizovanjem okruglog stola.

Primjedbe, predlozi i sugestije su se dostavljale Ministarstvu ekonomskog razvoja i turizma, Direktoratu za unapređenje konkurentnosti, pisanim putem na arhivu Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma radnim danima od 08-13h ili poštom na adresu Rimski trg 46, Podgorica ili elektronski na e-mail: sanja.varajic@mek.gov.me, na Obrascu 4: „Primjedbe, predlozi i sugestije“, koji je sastavni dio Uredbe o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi zakona i strategija.

Okrugli sto, kao centralni događaj u okviru javne rasprave, organizovan je 28. novembra 2022. godine sa početkom u 12.00 časova u Privrednoj komori Crne Gore, Novaka Miloševa 29/II.

U ime domaćina Privredne komore Crne Gore prisutne je pozdravila Tanja Radusinović, direktorica Sektora za projekte. U svom obraćanju, Radusinović je ukazala na doprinos Privredne komore kako u izradi Nacrta nacionalne strategije cirkularne tranzicije, tako i u procesu izrade Mape puta za cirkularnu ekonomiju, koja predstavlja polaznu osnovu za izradu Nacionalne strategije.

Olivera Vukajlović, direktorica Direktorata za unapređenje konkurentnosti u Ministarstvu ekonomskog razvoja i turizma je ukazala na važnost dokumenta za cjelokupnu crnogorsku ekonomiju i istakla da će Crna Gora biti prva zemlja u okruženju koja ima strateški dokument, sa usmjerenjem na cirkularnu tranziciju, podstiče konkurentnost i od velikog značaja je za kreiranje održive budućnosti i promjene svijesti da se tradicionalni, linearni način poslovanja promijeni.

Ladeja Godina Košir, međunarodna ekspertkinja angažovana kroz UNDP projekat, je ukazala na važnost koncepta cirkularne ekonomije i trenutne trendove na nivou EU i globalno. Posebno je podsjetila na process izrade Mape puta za cirkularnu ekonomiju Crne Gore koji je objavljen u aprilu 2022. godine.

Marija Tripunović, nacionalna konsultantkinja angažovana kroz UNDP projekat, je predstavila proces i metodologiju izrade Nacrta strategije cirkularne tranzicije s Akcionim planom za period 2023-2024, strukturu dokumenta, ključne izazove i naredne korake koji predstoje prije finalizacije dokumenta.

Poslije prezentacije dokumenta, uslijedila je diskusija na kojoj su učesnici, u direktnoj razmjeni mišljenja, svojim primjedbama, sugestijama i komentarima, ukazali na određena pitanja koja se obrađuju u ovom dokumentu.

Ujedno, svi prisutni, saglasni su u ocjeni da je Nacrt Nacionalne Strategije cirkularne tranzicije s Akcionim planom za period 2023-2024. godine pripremljen u kratkom vremenskom period, ali da je dokument kvalitetan i realan.

U odgovoru, Olivera Vukajlović i projektni tim, konstatovali su da su sve sugestije ugrađene u tekst dokumenta, kao i da ovaj dokument ima realne osnove i ciljeve, te da je najvažnije u narednom period osigurati sredstva kroz budžet za narednu godinu, kao i međusektorku koordinaciju tokom implementacije Akcionog plana.

U procesu Javne rasprave, pristigli su i pisani komentari i sugestije od:

- Andrijane Babić, predstavnice Uprave za statistiku (Monstat) i
- Biljane Gligorić, predstavnice NVO Expeditio.

Pregled svih komentara je dat u tabeli ispod.

Red. br.	LICE/ INSTITUCIJA	KOMENTAR	ODGOVOR
1	Dragana Šofranac Privredna komora Crne Gore	<p>L. Šofranac je sugerisala da se dodatno naglase ekonomski aspekti kao što su resursna efikasnost.</p> <p>Takođe, sugerisala je da se istakne da prelazak na cirkularnu ekonomiju nije izbor već imperativ, a da je izbor samo koji model ćemo izabrati.</p> <p>Ukazala je i na važnost digitalizacije, primjera dobre prakse u oblasti upravljanja otpadom, mogućnosti za finansiranje cirkularne tranzicije, koja iako velika ipak postoje.</p> <p>Posebno istakla značaj predstojećeg zakonskog rješenja u pogledu upravljanja otpadom, posebno plastičnog otpada kao vrijedne sirovine.</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim se složio da se radi o komentarima koji su u skladu sa razmišljanjima tima i u tom kontekstu ukazali na aktivnosti Akcionog plana koje adresiraju navedene komentare, dok će u samom tekstu Strategije, postojeći tekst biti dodatno naglašen.</p>
2.	<p>Marijeta Barjaktarović Lanzardi</p> <p>Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja</p>	<p>Čestitala je timu na kvalitetnom i realnom dokumentu koji je pripremljen u izuzetno kratkom periodu. Istakla da je oblast inovacija prepoznata kao horizontalna tema za veliki broj aktivnosti. Podsjetila je da se koncept cirkularne ekonomije pominje u Strategiji pametne specijalizacije, i to u kontekstu oblasti upravljanja otpadom.</p> <p>Takođe, istakla je da oblast inovacija, posebno u kontekstu cirkularne ekonomije, zahtijeva ogromna finansijska sredstva. S druge strane, ohrabruje činjenica da je savjetodavno tijelo za inovacije i pametnu specijalizaciju razgovaralo na ovu temu na svojoj prošloj sjednici, koja je održana u novembru 2022. godine, a koju je pratila i sjednica Savjeta za konkurentnost, te da je zaključak oba tijela zajednički, a to je da dva ministarstva nađu rješenje kako da jednim targetiranim programom, čiji nosilac bi možda bio Fond za inovacije, se omogući da inovacije podrže cirkularnu tranziciju u narednom periodu.</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim se složio da se radi o komentaru koji je afirmativan, te da su aktivnosti Fonda za inovacije već uključene u Akcioni plan I zahvalio se predstavnici Ministarstva nauke i tehnološkog razvoja na aktivnom učešću tokom procesa izrade Strategije I Akcionog plana.</p>
3.	<p>Bratislav Vukčević</p> <p>Centralna banka Crne Gore</p>	<p>Ukazao je da se radi o dobrom, realnom i perspektivnom dokumentu za razvoj crnogorske ekonomije.</p> <p>Sugerisao je da je potrebno dodatno naglasiti ulogu banaka i mogućnost kreditiranja (osim CKB koja je pomenuta u Mapi puta, potrebno je uključiti i</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim se složio da se radi o korisnoj sugestiji i obrazložio način na koji će indikatori biti razrađeni u dokumentu.</p>

		<p>ostale banke koje su sigurno zainteresovane da budu uključene u Strategiju).</p> <p>Takođe, konstatovao je da je potrebno unaprijediti indikatore, posebno u kontekstu broja programa i broja korisnika, kao i precizirati sredstva po programima.</p>	<p>Takođe, prihvaćen je predlog da se uloga komercijalnih banaka dodatno naglasi I kroz tekst Strategije i kroz tekst Akcionog plana, s tim što se u ovom trenutku ne može ići s konkretnim predlogom aktivnosti koji bi targetirao pojedinačne komercijalne banke s obzirom na to da tokom procesa izrade dokumenta nije bilo konkretnih sugestija niti od jedne.</p>
4.	<p>Mira Lopičić Zloković</p> <p>Fond za inovacije Crne Gore</p>	<p>Ukratko je predstavila program za podsticaj investicija u funkciji energetske efikasnosti u industriji pod okriljem Fonda za inovacije. Podsjetila je da je Fond za inovacije, sa svoja dva programa, opredijelio 70% sredstava za strateške ciljeve Strategije za pametnu specijalizaciju, a koji obuhvataju i održivi turizam, održivu poljoprivredu i održivu energetiku odnosno implementaciju koncepta cirkularne ekonomije u praksi, tako da već u prvoj godini svog postojanja, Fond doprinosi promociji ovog koncepta.</p> <p>Ukazala je na važnost edukacije kao preduslova za cirkularnu ekonomiju, posebno u kontekstu pomenutih komercijalnih banaka. U tom kontekstu, predložila je da bi jedna od prvih aktivnosti u tom pravcu trebalo da bude organizacija sastanka udruženja banaka kako bi menadžeri odnosno nosioci politike banaka edukovali/ podigla svijest o značaju cirkularne/zelene ekonomije.</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim je informisao da je navedena aktivnost već uključena u Akcioni plan.</p> <p>Takođe, složio se sa predlogom organizacije edukativnih aktivnosti sa ciljem podizanja svijesti nosioca politike u komercijalnim bankama, što će dodatno biti naglašeno u okviru Akcionog plana. Kao odgovor na oba predloga u kontekstu uloge komercijalnih banaka, dogovoreno je da se dalje aktivnosti u ovom dijelu definišu u okviru revidiranog dokumenta, već sledeće godine, a da se u međuvremenu intenzivnije radi na edukaciji ovog sektora.</p>
5.	<p>Milene Rmuš</p> <p>Privredna komora Crne Gore</p>	<p>Podsjetila je na inicijativu matičnih banaka koje imaju svoja predstavništva i u Crnoj Gori (NLB banka, Erste banka, Hipotekarna banka, OTP grupa) u kontekstu finansiranja za održivi razvoj, te da se očekuje da će u narednom</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim se složio sa navedenim komentarima i</p>

		<p>periodu krenuti realizacija ovih aktivnosti i od strane predstavništava u Crnoj Gori.</p> <p>Konstatovala je da je oblast upravljanja otpadom jedan od najvećih problema sa kojima se Crna Gora suočava, a što se ponavlja i u godišnjim izvještajima EK o Crnoj Gori. Ukazala je na velika očekivanja koja svi imaju od novog zakona o upravljanju otpadom i državnog plana o upravljanju otpadom, kao i na značaj edukacije najmlađih u kontekstu rješavanja problema upravljanja otpadom.</p>	<p>konstatovao da su navedene teme adresirane kroz Akcioni plan.</p>
6.	<p>Andrijana Babić</p> <p>Uprava za statistiku - Monstat</p>	<p>Komentar se odnosi na aktivnost 1.9. <i>Uvezivanje baza MPŠV i Monstata</i> I sugestiju da isto nije moguće shodno Zakonu o povjerljivosti podataka. Takođe, sugestija je da se ispravi riječ „baza“ i stavi „Uvezivanje registra administrativnih podataka MPŠV sa raspoloživim podacima MONSTAT-a.“</p>	<p>Prihvata se.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim je konstatovao da se navedeni komentar odnosi na verziju dokumenta koja je dostavljena članovima/icama Radne grupe prije javne rasprave, te da je navedena formulacija u potpunosti promijenjena u međuvremenu.</p>
7.	<p>Biljana Gligorić</p> <p>NVo Expeditio</p>	<p>Komentar 1:</p> <p>Aktivnost: Prostornim planom Crne Gore (PPCG) uvesti preventivne mjere za ublažavanje uticaja na klimatske promjene je pogrešna i ne doprinosi postavljenom cilju <i>Unapređenje oblasti građevinarstva i prostornog planiranja u skladu sa principima cirkularne ekonomije</i>. U obrazloženju primjedbe je navela da su klimatske promjene važna uzrok koji je doveo do neophodnosti cirkularne ekonomije ali da mjere koje se tiču klimatskih promjena ne znače nužno da su i vezane za cirkularnu ekonomiju, te da je fokus aktivnosti pogrešan iako je sama aktivnost dobra i trebalo bi da je dio projektnog zadatka za izradu prostornih planova ali nema previše veze sa cirkularnom ekonomijom samim tim ni sa definisanim ciljem jer ne obezbjeđuje “kružnost” procesa u građevinarstvu, prije svega vezano za korišćenje resursa.</p>	<p>Djelimično se prihvata.</p> <p>U samoj analizi stanja, kao i tokom participativnog procesa je ukazano da su sektori koji su definisani kao najpogodniji za cirkularnu tranziciju na različitim nivoima razvoja u smislu da se u nekim oblastima (šumarstvo, građevinarstvo, upravljanje otpadom, itd.) i dalje govori o unapređenju zakonodavnog i strateškog okvira, kao preduslovu za dalje, konkretnije aktivnosti. U tom smislu aktivnosti u okviru strateškog cilja 3 predstavljaju jedan od prvih koraka u pravcu uvođenja određenih elemenata na</p>

		<p>Komentar 2:</p> <p>Pojasniti na šta se tačno odnose indikatori <i>broj realizovanih zahtjeva kroz online državni informacijski sistem za oblast prostornog planiranja i izgradnje objekata i broj donijetih planskih dokumenata</i> kako bi bilo jasno na šta se tačno odnosi i na koje zahtjeve, posebno u kontekstu doprinosa cirkularnoj ekonomiji u građevinarstvu.</p> <p>Komentar 3:</p> <p>Pojasniti aktivnost <i>Unapređenje zakonodavnog i poslovnog okvira u kontekstu jačanja kontrolnih mehanizama/inspekcijskih službi u procesu izgradnje objekata</i> na način da bude jasno šta se tačno uvodi (navesti koji aspekt i koji mehanizmi se uvode).</p> <p>Komentar 4:</p> <p>Vezano za aktivnost <i>Uvođenje obavezne kontrole održavanja objekata u novi zakon o planiranju prostora i izgradnje objekata</i>, potrebno je navesti kontrole održavanja, ali u kom smislu da bi to imalo veze sa cirkularnom ekonomijom. - da li je to kontrola odlaganja otpada, % reciklaže i slično.</p> <p>Komentar 5:</p> <p>Sugestija da se uključe nove aktivnosti, definisane na radionici u Budvi koja je organizovana u oktobru 2022. s tim da je i dostavljeni spisak aktivnosti potrebno unaprijediti i korigovati, posebno u segmentu da li su ciljevi i</p>	<p>koje će se kasnije, kroz reviziju kako Akcionog plana, tako i same Strategije, nadovezivati konkretnije aktivnosti u oblasti prostornog planiranja i izgradnje objekata.</p> <p>Predstavnici Ministarstva i stručni tim podsjećaju da su svi navedeni strateški i operativni ciljevi, kao i prateće aktivnosti, definisane na radionici u Budvi, unijete u Nacrt Strategije i Akcioni plan koji je dostavljen na razmatranje Radnoj grupi, prije objavljivanja javne rasprave. Nakon konsultacija sa predstavnicima MEPPU, predloženi operativni ciljevi i aktivnosti su ocijenjeni kao nerealni, posebno imajući u vidu dvogodišnji okvir, izmijenjeni su i prilagođeni planiranim aktivnostima MEPPU u ovoj oblasti. Predložene aktivnosti su zatim zadržane u okviru Aneksa dokumenta (i tokom javne rasprave i u finalnoj verziji) kako bi predstavljale svojevrsan podsjetnik i kako bi bile dodatno razmotrene tokom revizije Akcionog plana koja je planirana već za narednu godinu.</p> <p>Sugestija u dijelu potrebe za dodatnim pojašnjenjem predloženih indikatora je uvažena i pojašnjenje je uključeno u finalnoj verziji Akcionog plana.</p>
--	--	---	---

		aktivnosti tema drugih strategija, ali je svakako daleko detaljnije razrađeno i daleko više na tragu da se odgovori svrsi Strategije.	Imajući u vidu da je jedan od uzroka nelegalne gradnje nedostatak kapaciteta nadležnih institucija, posebno inspekcije, kolege iz MEPPU su predložile uvođenje dodatnog kontrolnog mehanizma koji bi bio odgovoran za rješavanje problema nelegalne gradnje. S obzirom na to da je Prostorni plan u procesu izrade, sami model nije još uvijek razrađen.
--	--	---	--

ANEKS 2 – PREDLOZI AKTIVNOSTI OKO KOJIH NIJE POSTIGNUTA SAGLASNOST I KOJE JE POTREBNO RAZMOTRITI TOKOM REVIZIJE AKCIONOG PLANA

Kreiranje novih proizvoda primjenom novih tehnologija za proizvodnju i komercijalizaciju inovativnih i autentičnih poljoprivrednih proizvoda od odabranog autohtonog materijala	MPŠV
Omogućavanje direktne prodaje (bez ambaliranja) u turističko ugostiteljski sektor	MPŠV
Diversifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja (veza sa strategijom „Od farme do stola“)	MPŠV
Smanjenje upotrijebljene energije za skladištenje hrane – alternativne opcije	MPŠV, MKI
Ograničena prenamjena poljoprivrednog zemljišta u građevinsko zemljište i <ul style="list-style-type: none"> - Prostornim planom ograničiti prenamjenu poljoprivrednog zemljišta u građevinsko posebno međusobno povezivanje izdvojenih građevinskih zemljišta na površinama sa vrijednim šumama i kvalitetnim poljoprivrednim površinama, seoskim naseljima, ambijentalnim cjelinama ili predjelima od posebnog značaja. 	MPŠV, MEPPU
Uvođenje značajno strožijih mjera i kriterijuma za „green field“ (za korišćenje novih područja za gradnju, koja nisu prethodno bila namjenjena za izgradnju) i davanje prednosti korišćenju prostora koji su već na neki način izmijenjeni kroz sljedeće aktivnosti: <ul style="list-style-type: none"> - Prostornim planom CG (PPCG) definisati strožije kriterijume za otvaranje novih „green field“ područja; - PPCG-om predvidjeti zelene površine u naseljenim područjima / gradu; - PPCG-om definisati područja za zelenu mobilnost – biciklističke staze; - PPCG-om definisati područja i objekte za rekonstrukciju i adaptaciju (koji su već zapušteni, devastirani nezavršeni, pogrešne namjene i slično); - Povećati rekonstrukciju i adaptaciju objekata (ugostiteljskih, industrijskih, stambenih...) - Izrada Nacionalnog plana renoviranja 	MEPPU
Unaprijediti kontrolu održavanja svih objekata/infrastrukture, radi produženja njihovog životnog ciklusa kroz sljedeće aktivnosti: <ul style="list-style-type: none"> - Uvođenje obaveze i kontrole održavanja objekata - Plan zelene sanacije zgrada u javnoj upotrebi - Platforma sa smjernicama za zeleno održavanje zgrada i bazom preduzeća /majstora za održavanje prema principima cirkularne ekonomije 	MEPPU, MKI
Unaprijeđenje sektora građevinarstva na principima cirkularne ekonomije kroz sljedeće aktivnosti:	MEPPU

<ul style="list-style-type: none"> - Izrada i usklađivanje Programa razvoja građevinarstva sa principima cirkularne ekonomije - Implementacija Programa razvoja građevinarstva - Mjerenje cirkularnosti u građevinarstvu – indikatori (npr. https://concular.de/en/) - Upotreba usluge umjesto produkta (npr. ugovor za osvjetljavanje, ne nabavka svjetla) - Sekundarni, obnovljeni i bio-materiali u sektoru građevinarstva - Organizacija „trade mission“ - predstavljnje dobrih praksi sa područja cirkularnog građevinarstva 	
<p>Održivo upravljanje državnom imovinom kroz sljedeće aktivnosti:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Evidencija i javno objavljivanje imovine u vlasništvu države i lokalne samouprave i - Privođenje namjeni te imovine i valorizacija imovine na principima transparentnosti i stvarnih potreba zajednice. 	MEPPU
Dekarbonizacija distribucije (u kontekstu unapređenja lanca vrijednosti)	MPŠV, MKI
Organizacija zajedničkih zelenih javnih nabavki na nivou javne uprave (npr. sredstva za čišćenje, higijenski papir i sl)	MF
Uvođenje zelenih javnih nabavki za protokolarne poklone – osigurati liniju „zelenih i cirkularnih proizvoda“	MF
Uspostaviti bazu ponuđača koji poštuju kriterijume zelenih javnih nabavki (sertifikati, ekspertiza)	MF
Povratna ambalaža - % u lancu vrijednosti	-
Ekološka ambalaža (u kontekstu unapređenja lanca vrijednosti)	-